

Wytyczne IHRA dotyczące

nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

**„My, państwa członkowskie IHRA,
pamiętamy o ludobójstwie Romów.
Z niepokojem przyznajemy, że
pomijanie tego ludobójstwa
przyczyniło się do uprzedzeń
i dyskryminacji, których
wiele społeczności romskich
doświadcza do dziś.”**

Artykuł 4 Deklaracji ministerialnej IHRA z 2020 roku.

Wydanie pierwsze, opublikowane w 2024 roku przez International
Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) © 2024 IHRA

Wszelkie prawa zastrzeżone. Treść niniejszej publikacji może być
swobodnie wykorzystywana i kopiowana do celów edukacyjnych
oraz innych celów niekomercyjnych, pod warunkiem, że każda
taka reprodukcja będzie wskazywać IHRA jako źródło.

O IHRA

International Holocaust Remembrance Alliance (Międzynarodowy Sojusz na rzecz Pamięci o Holokauście, IHRA) jest zrzeszającą rządy i ekspertów organizacją, której zadaniem jest propagowanie i promowanie działań edukacyjnych, badań oraz pamięci o Holokauście, a także realizowanie zobowiązań określonych w Deklaracji sztokholmskiej z 2000 roku i Deklaracji ministerialnej IHRA z 2020 roku. IHRA (dawniej Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research lub ITF) to organ, który powstał w 1998 roku z inicjatywy byłego premiera Szwecji Görana Perssona.

Obecnie IHRA zrzesza trzydzieści pięć krajów członkowskich oraz kluczowych międzynarodowych organizacji partnerskich posiadających mandat do zajmowania się kwestiami związanymi z Holokaustem i ludobójstwem Romów. Mandat ten jest realizowany przy wsparciu sieci ekspertów IHRA, która obejmuje przedstawicieli wiodących instytucji specjalizujących się w edukowaniu, upamiętnianiu oraz badaniu Holokaustu i ludobójstwa Romów.

W 2009 roku IHRA powołał Komitet do spraw Ludobójstwa Romów. Robocza definicja antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej, przyjęta w 2020 roku, podkreśla zaangażowanie IHRA w przeciwdziałanie uprzedzeniom i dyskryminacji - zjawiskom, z którymi społeczności romskie nadal się spotykają.

Wysiłki IHRA pozwoliły na opracowanie przedstawionych poniżej wytycznych dotyczących nauczania o ludobójstwie Romów, do którego doszło w czasach nazistowskich. Prace nad projektem rozpoczęto oficjalnie podczas sesji plenarnej IHRA w Atenach w 2021 roku i kontynuowano zgodnie ze zobowiązaniem podjętym przez IHRA w trakcie Międzynarodowego Forum Pamięci o Holokauście i Zwalczania Antysemityzmu w Malmö w 2021 roku.

Informacje o dokumencie i jego autorach

Niniejszy dokument został opracowany przez Komitet IHRA do spraw Ludobójstwa Romów. Został on stworzony w ścisłej interdyscyplinarnej współpracy z ekspertami z pozostałych grup roboczych i komitetów IHRA, stałymi partnerami międzynarodowymi organizacji oraz w dialogu z podmiotami i przedstawicielami romskiego społeczeństwa obywatelskiego.

Opracowanie tego dokumentu trwało cztery lata, począwszy od 2021 roku. Opiera się on na Wytocznych IHRA dotyczących nauczania o Holokauście, które opracowano z myślą o edukatorach i decydentach w zakresie polityki oświatowej i przyjętych w 2019 roku.

Niniejszy dokument nie powstałby bez wkładów, jakie wnieśli liczni delegaci IHRA reprezentujący wszystkie kraje członkowskie. Adresatami szczególnych podziękowań są następujący autorzy: przewodniczący projektu Miško Stanišić (Serbia), wiceprzewodnicząca projektu Nina Krieger (Kanada) oraz Karola Fings (Niemcy), Stéphane Laederich (Szwajcaria), Ruth-Anne Lenga (Wielka Brytania) i Danijel Vojak (Chorwacja).

Dodatkowe podziękowania składamy szerszej społeczności ekspertów IHRA:

Richelle Budd-Caplan (Izrael), Jennifer Ciardelli (USA), Emir Grbić (Chorwacja), Paul Isaac Hagouel (Grecja), Wolf Kaiser (Niemcy), Mirjam Karoly (Austria), Martin Korčok (Słowacja), Martina Maschke (Austria), Oliver von Mengersen (Niemcy), Anna Miškova (Czechy), Zuzana Pavlovská (Czechy), Yael Richler (Izrael), Michele Sarfatti (Włochy), Patrick Siegele (Austria), Joanna Talewicz (Polska), Felicia Waldman (Rumunia), Robert Williams (doradca IHRA) i Martin Winstone (Wielka Brytania); oraz dla stałych partnerów międzynarodowych IHRA: Karel Fracapane i Isabel Tamoj (UNESCO), Tracey Petersen (ONZ), Cristi Mihalache i Beata Bislim Olahova (Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE, ODIHR), Eva Sobotka (Europejska Agencja Praw Podstawowych, FRA) oraz Eleni Tsetsekou i Oana Taba (Rada Europy).

Wyrazy uznania i wdzięczności kierujemy także do następujących romskich organizacji społeczeństwa obywatelskiego i partnerów, którzy wspierali ten projekt: Związek Romów Polskich (Polska), Centralna Rada Niemieckich Sinti i Romów (Niemcy), Rada Romów Polskich (Polska), Chorwacki Związek Romów „Kali Sara” (Chorwacja), É Romani Glinda (Szwecja), Europejskie Forum Romów i Wędrowców (ERTF), Europejski Instytut Romski na rzecz Sztuki i Kultury (ERIAC), Fundacja W Stronę Dialogu (Polska), Międzynarodowy Związek Romów (IRU), Krajowa Rada Romskiej Mniejszości Narodowej Republiki Serbii, Phiren Amenca International Network, Romano Centro (Austria), Roma Support Group UK oraz ternYpe: International Roma Youth Network.

Projekt był koordynowany przez Natalie Harshman (2021-2024) i Rebeccę Bamberger (2023-2024) pracujące w Stałym Biurze IHRA w Berlinie.

dr Kathrin Meyer

Sekretarz Generalna IHRA w latach 2008-2025

Krystyna Gil przeżyła masakerę w Szczurowej tylko dlatego, że jej babcia znalazła się w odpowiednim miejscu i odpowiednim czasie.

Szczurowa od wieków była domem dla polskich rodzin romskich, ale 3 lipca 1943 r. nazistowska niemiecka jednostka policyjna i lokalni kolaboranci rozstrzelali dziewięćdziesięciu trzech członków społeczności romskiej na placu przy miejscowym kościele. W drodze na miejsce egzekucji matce Krystyny udało się niezauważenie przekazać córkę w ręce jej polskiej babci.

Masakra ta była tylko jedną z wielu, jakich dokonano podczas II wojny światowej. W okupowanej przez nazistów Europie zamordowano wówczas setki tysięcy Romów. Przez dziesięciolecia po zakończeniu wojny ignorowano historie ofiar i ocalałych, które stopniowo popadały w zapomnienie. Pomimo znacznego postępu na rzecz uznania ludobójstwa Romów, jaki aktywiści poczynili w ostatnich

dziesięcioleciach, zbrodnie przeciwko Romom popełnione przez nazistów, państwa faszystowskie i ich kolaborantów pozostają w dużej mierze nieobecne w głównym nurcie narracji historycznej.

Ze względu na kontekst owych zaniedbań, jestem szczególnie dumna z możliwości przedstawienia Państwu *Wytycznych IHRA dotyczących nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu*. Zainicjowane przez Komisję IHRA do spraw Ludobójstwa Romów i opracowane w ścisłej współpracy z organizacjami romskimi oraz międzynarodowymi ekspertami z dziedziny edukacji, muzealnictwa i miejsc pamięci, owe kompleksowe wytyczne zapewniają decydującym i edukatorom praktyczne wskazówki dotyczące odkrywania tej dawno zapomnianej historii.

W Deklaracji ministerialnej IHRA z 2020 roku państwa członkowskie IHRA przyjęły polityczne zobowiązanie do upamiętnienia ludobójstwa Romów. Pamiętamy, ponieważ pragniemy oddać cześć zarówno ofiarom, jaki i tym, którzy przeżyli. Pamiętamy, ponieważ zaniedbanie edukacji o tym ludobójstwie przyczynia się do dyskryminacji antyromskiej obserwowanej obecnie. Pamiętamy, ponieważ tylko otwarte i szczere podejście rządów i społeczeństw do ich przeszłości pozwala nam skutecznie realizować demokratyczne wartości, na których zbudowane są nasze społeczeństwa.

Po masowej egzekucji w Szczurowej naziści próbowali wyeliminować pamięć o społeczności romskiej, paląc domy tych, których zamordowali. Krystyna, która w masakrze straciła matkę, brata i młodszą siostrę, przez całe życie walczyła o uznanie zbrodni popełnionych na jej rodzinie i społeczności - najpierw jako członkini Związku Romów Polskich, a później jako przewodnicząca Stowarzyszenia Kobiet Romskich.

Mam nadzieję, że dzięki niniejszym wytycznym przyczynimy się - w znaczący i praktyczny sposób - do zachowania żywej historii i pamięci o ofiarach oraz osobach ocalałych z ludobójstwa Romów.

 Głosy Romów

„Moja rodzina ucierpiała z powodu nazistowskich prześladowań i przeżyła ciężką traumę. Po wojnie nie mieli się do kogo zwrócić, a powojenne społeczeństwo nie dostrzegało ich cierpienia. Wręcz przeciwnie - ludobójstwo Romów było ignorowane przez całe dziesięciolecie, a jego ofiary były jeszcze bardziej stygmatyzowane. Promowanie wiedzy o tej tragedii jest zatem kwestią sprawiedliwości i szacunku.”

Mirjam Karoly, Austria

„Ofiary narodowego socjalizmu zostały uznane w Polsce dopiero w latach 90-tych XX wieku. Ogromne cierpienie, niesprawiedliwość, która nadal dotykała Romów nawet po wojnie, a także brak wzajemnego zaufania - wszystko to nie pomagało Romom mówić publicznie o swoich doświadczeniach z czasów narodowego socjalizmu.”

Tanisław Stankiewicz, Polska

„Prześladowania i ludobójstwo Romów są częścią naszej wspólnej historii. Należy je uznać i zająć się nimi, aby zapobiec powtórzeniu się podobnych mrocznych rozdziałów w przyszłości. Ucząc się o tych wydarzeniach, możemy promować tolerancję, integrację i szacunek dla wszystkich ludzi, niezależnie od ich pochodzenia. Dalsze poznawanie doświadczeń społeczności romskich po II wojnie światowej jest równie ważne, ponieważ daje nam wgląd w długoterminowe konsekwencje prześladowań. Wielu Romów po wojnie nadal borykało się z dyskryminacją, marginalizacją i ubóstwem. Dlatego powinniśmy starać się jak najlepiej zrozumieć tę kwestię oraz jej powiązania z przeszłością, aby w ten sposób dążyć do stworzenia bardziej sprawiedliwego świata, w którym wszyscy będziemy równi.”

Mia Taikon, Szwecja

Przedmowa

Romowie mieszkają w Europie od wielu pokoleń. Uczestniczą w rozwoju społeczeństw obywatelskich, korzystają z ich dobrodziejstw oraz wnoszą wkład w europejskie życie kulturalne, społeczne i gospodarcze.

Populacja Romów stanowi obecnie największą mniejszość etniczną w Europie. Szacuje się, że liczy ona około dwunastu milionów osób o zróżnicowanej historii i tożsamości. Społeczności romskie są również obecne na wszystkich innych kontynentach. Romowie posiadają zarówno unikalną tożsamość jako mniejszość etniczna, jak i tożsamość narodową - jako obywatele swoich krajów.

Nadal są oni jednak jedną z najbardziej dyskryminowanych i pokrzywdzonych grup w Europie - borykają się z nienawiścią i łamaniem praw człowieka, dyskryminacją, prześladowaniami, przemocą oraz deprawacją ekonomiczną i społeczną.

Począwszy od XIX wieku, z powodu prześladowań, rasizmu i wykluczenia społecznego, niektórzy Romowie starali się zapewnić sobie lepsze życie w krajach poza Europą. Po 1945 roku wielu członków tej społeczności, którzy ocalili z nazistowskich prześladowań i ludobójstwa, opuściło swoje ojczyzny wraz ze swoimi potomkami. Niektórzy z nich opuścili Europę. Wszyscy przywieźli do swoich nowych krajów na całym świecie własne historie, wspomnienia i narracje.

Dzięki wysiłkom romskich aktywistów poczyniono znaczne postępy w zakresie poszanowania praw obywatelskich oraz uznania prześladowań i ludobójstwa Romów w czasach nazizmu. Wciąż jednak pozostaje bardzo dużo do zrobienia, aby nazistowskie zbrodnie przeciwko Romom zostały uznane i zrozumiane przez ogół społeczeństwa.

Istnieje konkretny związek pomiędzy przeszłym i obecnym antycyganizmem/dyskryminacją antyromską, konsekwencjami prześladowań i ludobójstwa Romów w czasach nazistowskich oraz brakiem uznania i wiedzy na temat niesprawiedliwości i zbrodni popełnionych przeciwko społecznościom romskim. Edukacja może odegrać istotną rolę w budowaniu empatii, podnoszeniu poziomu świadomości na temat wydarzeń z przeszłości oraz zachęcaniu do krytycznego zaangażowania w teraźniejszość.

 Głosy Romów

„To, że walka o sprawiedliwość i uznanie okrucieństw oraz zbrodni popełnionych na tysiącach europejskich Romów trwa od roku 1945 aż do dziś, jest prawdziwą tragedią. Ludność romska w wielu krajach została wymordowana, a wiele osób, w tym dzieci, przeżyło pobyty w obozach, przemoc seksualną oraz przerażające eksperymenty medyczne. Ich historie muszą zostać opowiedziane, usłyszane i poznane. Jesteśmy ich dziedzictwem.”

Gina Csanyi-Robah, Kanada

„Romskiej młodzieży brakuje pewności siebie i dumy. Znajomość przeszłości oznacza znajomość przyszłości. Uważam, że musimy nadać nauczaniu historii wyższy priorytet, tak aby nowe pokolenie romskiej młodzieży mogło z ufnością dorastać jako młodzi Europejczycy i dumni obywatele.”

Olena Vaidalovych, Ukraina

Spis treści

O IHRA	4
Informacje o dokumencie i jego autorach	5
Przedmowa	8
Streszczenie	12
Wprowadzenie	18
Dlaczego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?	24
• Uznanie ludobójstwa Romów	26
• Refleksja nad historycznymi korzeniami antycyganizmu i nienawiści wobec Romów	26
• Poznanie warunków i procesów, które doprowadziły do masowych mordów	27
• Kwestionowanie negatywnych przekazów sprawców	28
• Krytyczna analiza kolaboracji i wspólnej odpowiedzialności - w przeszłości i obecnie	28
• Podnoszenie poziomu świadomości na temat utrzymującego się antycyganizmu i rasizmu wobec Romów	30

Czego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów? 32

- Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów będzie się różnić w zależności od kontekstu krajowego i lokalnego 34
- Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów będzie skuteczniejsze dzięki szerszej wiedzy historycznej i lepszej dostępności zasobów edukacyjnych 35
- Czego uczyć: podstawowe treści historyczne 36
- Konteksty i rozwój sytuacji 37
- Zrozumienie pojęciowe 43

Jak uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów? 48

- Wyzwania i szanse 51
- Nadrzędne zasady 54
- Różne podejścia do nauczania i uczenia się 56
- Polityka edukacyjna, program nauczania i szkolenie 67

Materiały dodatkowe 76

Inne materiały IHRA 79

Streszczenie

W latach 1933-1945 europejscy Romowie stali się celem prześladowań ze strony nazistowskich Niemiec oraz innych państw faszystowskich, a także ich kierujących się dyskryminacją i ideologią rasową kolaborantów. Szacuje się, że zamordowanych zostało nawet 500 000 Romów. Wielu było również więzionych, wykorzystywanych jako robotnicy przymusowi lub poddawanych przymusowej sterylizacji i eksperymentom medycznym. W okupowanej przez nazistów Europie prześladowania Romów były prowadzone na różne sposoby i przez różnych sprawców - w tym siły okupacyjne i ludność lokalną, co przyczyniło się do zróżnicowania doświadczeń społeczności romskich.

Wytyczne IHRA dotyczące nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu przyczyniają się do realizacji strategicznych priorytetów IHRA w zakresie ochrony historycznego przebiegu Holocaustu i ludobójstwa Romów oraz przeciwdziałania zniekształceniom historii. Publikując niniejsze Wytyczne, IHRA dąży do zapewnienia poszczególnym państwom silnych podstaw do włączenia historii prześladowań Romów do głównego nurtu badań naukowych, kultury pamięci oraz edukacji. Niniejsze Wytyczne mają na celu pomóc nie tylko decydentom, ale także nauczycielom i praktykom w podejmowanych przez nich wysiłkach.

Korzystając z doświadczeń delegatów z trzydziestu pięciu krajów członkowskich, niniejsze Wytyczne:

- podkreślają rolę nauczania o ludobójstwie Romów,
- poszerzają wiedzę na temat prześladowań i ludobójstwa Romów, a także ich oporu i sprawczości w obliczu prześladowań i mordów,
- pomagają stworzyć oparte na najlepszych praktykach środowisko w zakresie nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów, a także oferują praktyczne wskazówki w celu wspierania dalszego rozwoju krajowych i regionalnych programów nauczania, materiałów edukacyjnych oraz inicjatyw szkoleniowych dla nauczycieli (w tym formalnych, nieformalnych i pozaformalnych możliwości edukacyjnych oraz podmiotów i instytucji, takich jak muzea, miejsca pamięci, biblioteki, archiwa oraz inicjatywy społeczeństwa obywatelskiego, w tym organizacje prowadzone przez Romów),
- promują krytyczne myślenie na temat prześladowań i ludobójstwa Romów w czasach nazistowskich oraz konsekwencji owego zjawiska, podkreślając jednocześnie, że brak świadomości na temat tych wydarzeń wpływa na obecną sytuację Romów,
- podnoszą poziom świadomości w zakresie praw człowieka i zapobiegania ludobójstwom. Niniejsze Wytyczne są dokumentem zorientowanym na przyszłość. Ich celem jest zwiększanie poziomu świadomości na temat związku między przeszłością a teraźniejszością, a także promowanie powszechnego włączenia Romów w kulturę pamięci i życie społeczeństwa.

Głosy Romów

„Ucząc się o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu oraz poznając doświadczenia społeczności romskich po II wojnie światowej, mamy nieocenioną możliwość poznania historii Europy z perspektywy uciskanej grupy ludzi, którzy nigdy nie zostali wysłuchani.”

Tania Gessi, Wielka Brytania

„Dzisiejsze społeczności romskie cierpią z powodu ciągłej marginalizacji i uprzedzeń. Brak wiedzy na temat ich historii utrwała stereotypy i systemową dyskryminację, zaklinając ich w cyklu ubóstwa i wykluczenia. Społeczeństwo, które ignoruje tak istotną część historii, prawdopodobnie powtórzy swoje błędy. Owa ignorancja rodzi uprzedzenia, osłabia naszą zbiorową tkankę moralną i utrudnia postęp społeczny. Nieznajomość tej historii ogranicza naszą zdolność do zrozumienia świata. W ten sposób uniemożliwia nam również pełne docenienie trudności, z jakimi mierzą się inni ludzie.”

Adonis Borneo Salihi, Chorwacja

1 Dlaczego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów podnosi poziom świadomości na temat istotnego rozdziału historii Europy - **rzucając tym samym światło na niedoceniane wydarzenie historyczne**, głęboko zakorzenione uprzedzenia oraz powszechną po dziś dzień antycygańską/antyromską dyskryminację. Brak uznania ludobójstwa Romów w głównym nurcie społeczeństwa przyczynił się do dalszej marginalizacji owej społeczności. Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów stanowi okazję do zwiększania poziomu wiedzy historycznej, promowania krytycznego myślenia oraz informowania o współczesnych niesprawiedliwościach społecznych.

Oprócz oferowania możliwości **badania dynamiki procesów społecznych**, które przyczyniły się do dyskryminacji, wykluczenia społecznego i mordów, nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów wymaga **krytycznej analizy przypadków współuczestnictwa** w zbrodniach w różnych krajach, a także wynikających z owego zjawiska niesprawiedliwości. Podmioty edukacyjne mogą podkreślać sprawczość Romów w opieraniu się dyskryminacji i prześladowaniom - zarówno przed, w trakcie, jak i po II wojnie światowej. Mogą również kwestionować negatywny wizerunek i stereotypy Romów przekazywane przez sprawców zbrodni.

Rozdział pt. Dlaczego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów? zawiera przeznaczone dla podmiotów edukacyjnych wytyczne dotyczące tego, jak podejść do badania tego wydarzenia z przeszłości z uwzględnieniem jego wpływu na teraźniejszość.

2 Czego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Choć ludobójstwo Romów jest słabo zbadane, to edukacja związana z tym zagadnieniem powinna opierać się na ustalonych faktach. Uczniowie powinni zapoznać się z **uwarunkowaniami historycznymi i kluczowymi etapami ludobójstwa** - które różniły się w zależności od kontekstu krajowego i lokalnego - a także z zakresem, w jakim poszczególne jednostki i instytucje inicjowały zbrodnie, uczestniczyły w nich lub odmawiały udziału w ich przeprowadzeniu. Nauczanie powinno koncentrować się na **skutkach prześladowań i masowych mordów Romów** oraz na tym, w jaki sposób Romowie zareagowali na nie i stawili im opór.

Uczniowie powinni mieć możliwość przedyskutowania **aktualnego znaczenia historycznych prześladowań i ludobójstwa Romów, które przejawia się na trzech poziomach**: w odniesieniu do współczesnej sytuacji społeczności romskich, antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej oraz **ogólnego zrozumienia zjawiska ludobójstwa**. Edukacja w tym zakresie może również przyczynić się do lepszego zrozumienia związku pomiędzy ludobójstwem Romów a ludobójstwem Żydów, a także wpływu ideologii nazistowskiej na oba te zjawiska.

Rozdział pt. Czego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów? przedstawia podstawowe treści historyczne, które zapewniają kontekst i wspierają proces nauczania na ten temat, a także opisuje koncepcje, które sprzyjają zrozumieniu zbrodni, ich pierwowzorów oraz ich spuścizny.

3 Jak uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Podmioty edukacyjne powinny mieć pewność, że wiedza na temat ludobójstwa Romów może być przekazywana skutecznie - dzięki starannemu przygotowaniu i odpowiednim materiałom.

Rozdział pt. Jak uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów zawiera wytyczne mające na celu wsparcie decydentów, ministerstw edukacji i specjalistów ds. edukacji. Opisuje on wyzwania i szanse związane z badaniem tego zagadnienia, a także praktyczne względy wynikające z ograniczonego czasu i zasobów nauczycieli.

Ten rozdział pozwala podmiotom edukacyjnym:

- nauczać o ludobójstwie Romów w sposób **wrażliwy i precyzyjny**, z uwzględnieniem faktów i porównań historycznych, a także z wykorzystaniem odpowiedniego języka i obrazów,
- umiejscowić ludobójstwo Romów, do jakiego doszło w czasach **nazistowskich w szerszym historycznym kontekście dyskryminacji i uprzedzeń** wobec społeczności romskich,
- promować nauczanie o tej historii, a także wyciąganie z niej wniosków, pomagając w ten sposób uczniom identyfikować **symptomy ostrzegawcze** zbrodni i ludobójstwa, uwrażliwiając ich jednocześnie na to, czym grozi brak przeciwstawienia się takim zjawiskom,
- pokazać, **jak wyglądały** doświadczenia Romów podczas prześladowań i ludobójstwa,
- podkreślić, dlaczego ludobójstwo Romów jest **ważnym i znaczącym zagadnieniem** dla edukatorów i uczniów pragnących zrozumieć tego rodzaju zjawiska, a także pokazać, jak ważną rolę odgrywa historia, edukacja i pamięć o takich wydarzeniach,
- zintegrować elementy edukacyjne **z działaniami związanymi z upamiętnianiem** oraz wizytami w miejscach pamięci i muzeach,
- zapewnić pozytywne i integracyjne środowisko edukacyjne,
- stosować podejście koncentrujące się na uczniu, które wspiera **krytyczne myślenie** oraz refleksję, **nadaje priorytet romskiemu punktowi widzenia** i wspiera uczniów w **ustalaniu odpowiednich powiązań** pomiędzy prześladowaniami i ludobójstwem Romów a obecnym antycyganizmem/ dyskryminacją antyromską,
- **zastosować perspektywę płci** do badania prześladowań i ludobójstwa Romów, ponieważ takie podejście ujawnia wiele nowych warstw, które są niezbędne do lepszego zrozumienia tego zagadnienia.

 Głosy Romów

„Jestem bardzo zaniepokojony, gdy widzę w dzisiejszym świecie budzący się nacjonalizm i prawicowy ekstremizm. Moja rodzina i ja doświadczyliśmy, do czego może prowadzić rasistowska nienawiść i przemoc. W latach 90. sam doświadczyłem dwóch ataków prawicowych ekstremistów na moją osobę i firmę. Dziedzictwo ofiar Auschwitz jest obowiązkiem i nakazem wszystkich narodów i zgromadzonej tu globalnej społeczności. Nie chodzi tylko o ochronę mniejszości, takich jak Sinti, Romowie i Żydzi, ale o fakt, że dziś - bardziej niż kiedykolwiek - musimy bronić naszej demokracji i naszego konstytucyjnego państwa.”

Christian Pfeil, Niemcy

„Nauczyciele często borykają się z brakiem zasobów, niewystarczającym poziomem wykształcenia oraz sztywnymi programami nauczania, które nie traktują historii Romów priorytetowo. Pokonanie tych przeszkód ma zasadnicze znaczenie dla zapewnienia wszechstronnej edukacji. Decydenci polityczni i autorzy podręczników powinni ściśle współpracować ze społecznościami romskimi w celu opracowania integracyjnych programów nauczania i zapewnienia wystarczającego finansowania inicjatyw edukacyjnych.”

Adonis Borneo Salihi, Chorwacja

„Mowa nienawiści oraz ataki zagrażają podstawowym wartościom i zasadom demokracji oraz prawom człowieka i są absolutnie nie do przyjęcia. Dlatego wiedza na temat ludobójstwa i okrucieństw, przez które przeszły ofiary ery nazistowskiej, jest niezbędna. Zarówno Romowie, jak i pozostałe społeczności muszą zrozumieć, że to, co wydarzyło się podczas Holokaustu, było dogłębnie złe i nie może być w żaden sposób usprawiedliwione czy relatywizowane. Jest to niezwykle ważne przesłanie dla osób niebędących Romami - choćby dlatego, że bez zrozumienia tych mechanizmów nie można wyeliminować współczesnego zjawiska dyskryminacji i wykorzystywania Romów.”

Olena Vaidalovych, Ukraina

Wprowadzenie

Przesłanki i uzasadnienie

IHRA zrzesza rządy i ekspertów z trzydziestu pięciu krajów członkowskich w celu rozwoju i promowania edukacji, upamiętnienia oraz badań nad Holokaustem na całym świecie. Korzystając z wiedzy i doświadczeń swoich delegatów, jest w stanie sformułować kompleksowe wytyczne dotyczące nauczania o Holokauście i ludobójstwie Romów.

Od założenia Komitetu ds. Ludobójstwa Romów w 2009 roku, aż do chwili przyjęcia roboczej definicji antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej w 2020 roku - ludobójstwo Romów pozostawało kluczowym elementem mandatu IHRA.

W październiku 2021 roku na Międzynarodowym Forum Pamięci o Holokauście i Walki z Antysemityzmem w Malmö, IHRA zobowiązała się do opracowania wytycznych dotyczących nauczania o ludobójstwie Romów. Działania te wynikały z przyjętej w 2020 roku Deklaracji ministerialnej IHRA, w której państwa członkowskie IHRA zobowiązały się do upamiętnienia ludobójstwa Romów i uznania, że pomijanie owego zjawiska przyczyniło się do uprzedzeń i dyskryminacji, których wiele społeczności romskich doświadcza do dziś.

Publikując niniejsze Wytyczne, IHRA dąży do zapewnienia państwom członkowskim możliwości wywiązania się z ich zobowiązań oraz spełnienia obowiązku włączenia historii prześladowań Romów do głównego nurtu badań naukowych, kultury pamięci oraz edukacji.

Niniejsze wytyczne opierają się na Wytycznych IHRA dotyczących nauczania o Holokauście przyjętych w drodze konsensusu na sesji plenarnej IHRA w Luksemburgu w 2019 roku i posiadają podobną strukturę. Pokazują one, dlaczego, w jaki sposób i czego nauczać, a także jak pokonywać poszczególne wyzwania związane z nauczaniem o prześladowaniach i ludobójstwie Romów. Niniejsze Wytyczne odnoszą się w szczególności do braku uznania zbrodni popełnionych na Romach, braku badań nad tą historią oraz braku wysokiej jakości materiałów dydaktycznych, a w konsekwencji do braku styczności nauczycieli i interesariuszy edukacyjnych z przedmiotowym zagadnieniem.

Niniejsze Wytyczne mają na celu zapewnienie opracowanych przez ekspertów ram powalających podejmować konkretne działania, a także zachęcenie decydentów do promowania i opracowywania materiałów i programów edukacyjnych, które odzwierciedlają ich krajową historię i zaspokajają potrzeby ich społeczeństw.

Cele niniejszych Wytycznych

Wytyczne IHRA dotyczące nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu, opracowane przez międzynarodową grupę ekspertów, mają na celu przekazanie decydentom politycznym, osobom kształcącym nauczycieli i edukatorom - w tym nauczycielom szkolnym, pedagogom muzealnym, pracownikom miejsc pamięci oraz edukatorom społeczeństwa obywatelskiego - opartej na faktach i solidnych ramach edukacyjnych wiedzy w celu zwiększenia poziomu świadomości na temat historii ludobójstwa Romów, a także współczesnego antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej.

Wytyczne te mają na celu zapewnienie decydentom, nauczycielom i praktykom opartej na informacjach eksperckich podstawy, która pomoże im w:

- poszerzaniu wiedzy na temat prześladowań i ludobójstwa Romów oraz oporu i sprawczości Romów w obliczu zbrodni nazistowskich, zapewniając dokładne zrozumienie informacji i podnosząc jednocześnie świadomość konsekwencji antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej,
- tworzeniu angażujących, opartych na najlepszych praktykach środowisk nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów,
- promowaniu krytycznego i refleksyjnego myślenia o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazistowskich, w tym o ciągłej dyskryminacji i wykluczeniu społeczności romskich w wyniku powojennej ignorancji ze strony społeczeństw głównego nurtu, braku uznania zbrodni i rekompensaty dla ofiar romskich oraz wpływie owego zjawiska na współczesny antycyganizm/dyskryminację antyromską,
- zidentyfikowaniu odpowiednich źródeł i najlepszych praktyk w formalnych i nieformalnych środowiskach edukacyjnych oraz zaoferowaniu praktycznych wskazówek dotyczących aktualizacji krajowych programów nauczania,
- podniesieniu poziomu świadomości w zakresie praw człowieka i zapobiegania ludobójstwom. Wytyczne te, choć zakorzenione w przeszłości, są zorientowane na przyszłość - starają się promować szersze uznanie dla Romów, uwzględnienie ich w kulturze pamięci oraz ich włączenie do społeczeństwa.

Wytyczne te mają przyczynić się do tworzenia polityk, strategii oraz materiałów i metodologii nauczania, zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym. Takie działania powinny obejmować aktywny udział krajowych i lokalnych społeczności romskich oraz pozostałych interesariuszy w upamiętnianiu oraz edukacji - w tym w takich obiektach, jak miejsca pamięci i muzea. Programy i materiały edukacyjne mogą być dostosowane do różnych grup wiekowych, a także do formalnych i nieformalnych środowisk edukacyjnych.

Kontekst i terminologia

Niniejsze Wytyczne koncentrują się na prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu. Naziści oraz ich kolaboranci, kierowani historyczną dyskryminacją i pseudonaukową ideologią rasową, obrali sobie za cel europejskich Romów.

W okupowanej przez nazistów Europie prześladowania Romów były prowadzone na różne sposoby i przez różnych sprawców - w tym siły okupacyjne i ludność lokalną, co przyczyniło się do zróżnicowania doświadczeń społeczności romskich.

Niniejsze Wytyczne wykorzystują definicje i terminologię przyjęte przez IHRA. Wyrażenie *Naziści i ich kolaboranci* lub podobne sformułowania odnoszą się do nazistowskich Niemiec oraz ich faszystowskich oraz skrajnie nacjonalistycznych partnerów, jak i pozostałych kolaborantów, którzy uczestniczyli w tych zbrodniach.

Termin *Romowie* - formalnie wprowadzony podczas pierwszego Światowego Kongresu Romów w 1971 roku - jest wykorzystywany w niniejszych Wytycznych jako ogólny termin opisujący europejską mniejszość pochodzenia indyjskiego, posiadającą własną historię, język i kulturę. Mniejszość ta obejmuje ponad czterdzieści różnych grup etnicznych, przy czym niektóre z nich zdecydowały się nie stosować tego terminu. W języku romskim, który jest wykorzystywany przez wiele z tych grup, pojęcie *Roma* oznacza wszystkich członków tego rodzaju społeczności.

Niektóre terminy związane z upamiętnianiem prześladowań i ludobójstwa Romów są przedmiotem trwających dyskusji i debat. W takich przypadkach uznajemy taki stan rzeczy i nie stosujemy żadnych preferencji.

Romscy intelektualiści zaproponowali kilka wywodzących się z języka romskiego terminów pozwalających nazwać prześladowania i ludobójstwo Romów w czasach nazistowskich (na przykład, *Samudaripen* co oznacza „morderstwo wszystkich”). W sprawie terminologii preferowanej w kontekście lokalnym i krajowym niezwykle ważne są konsultacje z lokalnymi społecznościami romskimi i ekspertami.

W niniejszych Wytycznych termin *Romowie* obejmuje mężczyzn, kobiety i osoby niebinarne.

Termin *antycyganizm* ma inne znaczenie niż *antyromski rasizm*, *antyromska dyskryminacja* lub *nienawiść wobec Romów*.

Terminy *rasizm antyromski/dyskryminacja antyromska* opisują nienawiść wobec Romów jako grupy etnicznej. Odnoszą się one do dyskryminacji Romów spowodowanej jedynie tym, że są oni Romami. Innymi słowy, terminy te są ukierunkowaną, specyficzną formą ksenofobii.

Antycyganizm odnosi się do nienawiści opartej na rasistowskiej i stereotypowej koncepcji „Cygana” (niem. *Zigeuner*) oraz na fałszywych rasistowskich cechach związanych z tym określeniem. Jest on często stosowany przeciwko Romom, ale może być wymierzony w **dowolną osobę lub grupę postrzeganą jako pasującą do takiej rasistowskiej koncepcji**. Termin ten odgrywa ważną rolę, ponieważ pomaga podkreślić i wyjaśnić głęboko zakorzenioną w społeczeństwie rasistowską koncepcję. Pojęcie *antycyganizm* **zmienia punkt widzenia i pozwala skupić się na rasiście, a nie na ofierze**. Termin „Cygan” nie istnieje w innym kontekście niż jako zniekształcona, rasistowska konstrukcja obecna w umyśle hejtera. Znaczenie terminu *antycyganizm* podkreśla odpowiedzialność społeczeństw za długotrwałe skutki rasistowskiego wykluczenia.

Termin *Zigeuner* lub jego odpowiednik w innych językach jest zawsze obraźliwy i nigdy nie powinien być stosowany, szczególnie w kontekście edukacyjnym.

Podczas opracowywania materiałów dydaktycznych i działań upamiętniających na szczeblu lokalnym i krajowym, niezbędne jest zaangażowanie się w dialog z lokalnymi społecznościami romskimi.

Robocza definicja antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej opracowana przez IHRA

Niniejsze Wytocznice wykorzystują roboczą definicję antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej przyjętą przez IHRA w 2020 roku

Antycyganizm/dyskryminacja antyromska są przejawem indywidualnych przekonań i działań, a także instytucjonalnych polityk i praktyk marginalizacji, wykluczenia, przemocy fizycznej, dewaluacji kultur i stylu życia Romów oraz mowy nienawiści skierowanej do Romów, a także innych osób i grup postrzeganych, stygmatyzowanych lub prześladowanych w czasach nazistowskich i obecnych jako „Cyganie”. Prowadzą do traktowania Romów jako rzekomo obcej grupy i kojarzenia ich z szeregiem pejoratywnych stereotypów i zniekształconych obrazów, które reprezentują określoną formę rasizmu.

Robocza definicja szczegółowo opisuje współczesne przejawy antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej, uwzględniając w konkretnych przykładach kontekst ogólny.

Dodatkowe informacje na temat roboczej definicji antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej można znaleźć na stronie internetowej IHRA.

Negowanie i zniekształcanie ludobójstwa Romów

Niewiążąca prawnie robocza definicja negowania i zniekształcania Holokaustu IHRA brzmi następująco:

Negowanie Holokaustu to propagandowy dyskurs, który neguje rzeczywistość historyczną oraz eksterminację Żydów przez nazistów i ich kolaborantów podczas II wojny światowej, znaną jako Holokaust lub Szoa. Negowanie Holokaustu odnosi się w szczególności do wszelkich prób twierdzenia, że Holokaust/Szoa w ogóle się nie wydarzył. Może ono obejmować publiczne negowanie lub poddawanie w wątpliwość stosowania podstawowych metod Zagłady (np. komór gazowych, masowych egzekucji, głodzenia, torturowania) lub zamiaru dokonania ludobójstwa na narodzie żydowskim.

Zniekształcenie ludobójstwa Romów opiera się na tych samych strategiach. IHRA zajęła się negowaniem ludobójstwa Romów oraz zniekształcaniem go w ramach programu [#ProtectTheFacts](#) w 2024 roku.

Głosy Romów

„Osoby odpowiedzialne za edukację i pamięć powinny ściśle współpracować ze społecznościami romskimi. Społeczności romskie również potrzebują edukacji na temat swojej przeszłości, ale ich punkty widzenia, potrzeby i narracje powinny stanowić główny składnik tego co i jak mówimy o historii Romów.”

Anna Daróczy, Węgry

Kto może skorzystać z niniejszych Wytycznych

Niniejsze Wytyczne są przeznaczone dla decydentów politycznych (doradców politycznych, ministrów, administratorów edukacji itp.), decydentów w dziedzinie edukacji i pamięci, twórców kursów szkoleniowych i programów szkolnych, autorów podręczników, osób kształcących nauczycieli, nauczycieli, edukatorów pracujących w muzeach i miejscach pamięci, archiwach, bibliotekach, a także podmiotów edukacji formalnej i pozaformalnej (prowadzonych przez społeczeństwo obywatelskie i organizacje pozarządowe).

Specjaliści ci pełnią różne role w swoich środowiskach edukacyjnych i wszyscy mogą odnieść korzyści z krytycznego spojrzenia na to dlaczego, czego i w jaki sposób uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów.

Ponieważ proces upamiętniania i wydarzenia upamiętniające są ważne dla rozwoju nauki i świadomości, niniejsze Wytyczne mogą być również wykorzystywane przez rządy i/lub organizacje pozarządowe do opracowywania programów upamiętniających prześladowania i ludobójstwo Romów, w tym ceremonii, wystaw i warsztatów.

Jak korzystać z niniejszych Wytycznych

Niniejsze Wytyczne składają się z następujących rozdziałów:

1. Przesłanki i uzasadnienie: **Dlaczego** uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?
2. Treść: **Czego** uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?
3. Polityka edukacyjna i działania pedagogiczne: **Jak** uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Głosy Romów przedstawione w niniejszych Wytycznych zawierają spostrzeżenia członków społeczności romskiej, w tym młodzieży i potomków ocalałych, odzwierciedlające różnorodne doświadczenia i perspektywy dotyczące dziedzictwa oraz konsekwencji prześladowań i ludobójstwa Romów, a także znaczenia edukacji w dzisiejszych czasach.

Przykłady historyczne zaprezentowane w niniejszych Wytycznych nie mają charakteru wyczerpującego ani też uniwersalnego. Interesariusze edukacyjni powinni dążyć do wykorzystywania lokalnych i zgodnych z danym kontekstem przykładów i włączających praktyk edukacyjnych, które uwzględniają punkt widzenia Romów.

Nauczanie tej historii powinno być prowadzone z wrażliwością i ostrożnością, ponieważ temat ten może przywoływać traumatyczne historie osobiste i/lub rodzinne, szczególnie w przypadku romskich nauczycieli i romskich uczniów uczestniczących z zajęciach w szkołach i innych placówkach edukacyjnych.

Przykład historyczny

1

Romskie Centrum Pamięci Uštica w Chorwacji i Pomnik Lety u Písku w Czechach zostały zbudowane w miejscu zagłady w celu upamiętnienia ludobójstwa Romów podczas II wojny światowej i są przykładami wspaniałych inicjatyw podejmowanych przez lokalne społeczności oraz aktywistów romskich, stanowiąc jednocześnie dowód ich współpracy z poszczególnymi państwami i rządami.

Dlaczego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Głosy Romów

„Uczenie się o prześladowaniach Romów w czasach nazistowskich pomaga rozwijać empatię i zapewnia głębsze zrozumienie ludzkiego cierpienia. Chodzi o spojrzenie poza własne doświadczenia i dostrzeżenie niesprawiedliwości, z jaką borykają się inni. Dzięki temu sami możemy stać się bardziej współczujący i świadomi społecznie”.

Adonis Borneo Salihi, Chorwacja

„Wytyczne IHRA mogą pomóc wzmocnić tożsamość młodych Romów. Oznacza to stworzenie środowiska, w którym mogą oni dorastać bez dyskryminacji, będąc pewnymi swojej tożsamości i przyszłości, doceniając jednocześnie swoją historię oraz pluralistyczne pochodzenie kulturowe i przynależność. Pomoże to również głównemu nurtowi społeczeństwa lepiej zrozumieć tę część historii Romów i przestać traktować ich jako „obcokrajowców” lub „outsiderów”.

Olena Vaidalovych, Ukraina

Dlaczego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów jest niezbędne do osiągnięcia następujących celów:

Uznanie ludobójstwa Romów

Dojście nazistów do władzy w Niemczech w 1933 roku i późniejsza wojna zapoczątkowały prześladowania i mordowanie Romów. Ludobójstwo było prowadzone systematycznie w Rzeszy Niemieckiej i na terytoriach okupowanych, a także w niektórych państwach kolaborujących i dotarło do większości krajów europejskich pod koniec II wojny światowej w 1945 roku. Konsekwencje tej zbrodni obejmują całe pokolenia.

Przez dziesięciolecia ludobójstwo Romów było powszechnie ignorowane. Proces jego oficjalnego uznania rozpoczął się w latach 80-tych, po długotrwałych naciskach ze strony romskich aktywistów i organizacji pozarządowych. Wiele krajów oficjalnie uznało swoją rolę w tym haniebnym procesie. Jednak cierpienie Romów wciąż nie jest uznawane w wystarczającym stopniu ze względu na brak wiedzy i negatywne nastawienie do mniejszości romskiej. Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów oznacza uznanie i przekazywanie tej historii oraz badanie konsekwencji antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej. Badanie ludobójstwa jest ważne samo w sobie, ponieważ było to znaczące wydarzenie historyczne. Ważnym krokiem w kierunku uznania ludobójstwa Romów było ustanowienie 2 sierpnia dniem pamięci. Inicjatywa ta wyszła od społeczności romskich i została poparta przez wiele państw, w szczególności po przyjęciu odpowiedniej rezolucji przez Parlament Europejski w 2015 roku.

Refleksja nad historycznymi korzeniami antycyganizmu

Ucząc się o ludobójstwie Romów, uczniowie powinni zrozumieć długotrwałe konsekwencje stereotypów, uprzedzeń i wrogości wobec mniejszości. W wielu częściach Europy Romowie byli stygmatyzowani i prześladowani przez całe wieki. Byli oni ofiarami powstania etnicznie zdefiniowanych państw narodowych

w XIX wieku, co doprowadziło do fali wykluczającego nacjonalizmu, a później pozostawiło wielu Romów bez jakiegokolwiek obywatelstwa.

Bez względu na konieczność uznania wielu wieków antycyganizmu, istnieje również potrzeba uznania historycznego wkładu, wpływu kulturowego i prawowitego miejsca Romów w ich krajach.

Polityka nazistowskiego reżimu wobec Romów wykorzystywała powszechne stereotypy i głęboko zakorzenione uprzedzenia, wzmacniając i pielęgnując je w ramach rasistowskiej ideologii. Takie podejście przełożyło się na ludobójczą politykę prowadzoną w Niemczech oraz okupowanych przez Niemców krajach. Druga wojna światowa umożliwiła krajom sprzymierzonym z Niemcami wdrożenie własnej polityki i prześladowania lokalnych społeczności romskich.

Poznanie warunków i procesów, które doprowadziły do masowych mordów

Ludobójstwo Romów nie było zjawiskiem, które nastąpiło z dnia na dzień. Wręcz przeciwnie - stanowiło kulminację bardzo długiej historii prześladowań. Niezwykle ważne jest zrozumienie korzeni, kontekstu i procesów prowadzących do unicestwienia. W oparciu o politykę rasową, osoby zidentyfikowane jako „Cyganie” były pozbawione praw człowieka i podlegały wykluczeniu społecznemu i ekonomicznemu. Działania te nie były kwestionowane przez większość populacji i utorowały drogę do zagłady: Romowie byli przymusowo sterylizowani, deportowani, głodzeni na śmierć i mordowani w gettach, obozach koncentracyjnych i obozach zagłady - lub rozstrzeliwani tam, gdzie ich znalezione.

Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów powinno pokazywać, że nie były to wydarzenia o charakterze odosobnionym. Były one prowadzone w kontekście dyktatury, osiągając punkt kulminacyjny podczas wojny, wraz z Holocaustem. Proces ludobójstwa był inicjowany, wspierany i realizowany przez wielu aktorów: akademików, naukowców, polityków, różne organy administracyjne, agencje bezpieczeństwa, jednostki wojskowe i zwykłych obywateli.

Głosy Romów

„Brak uznania cierpienia Romów nie tylko podtrzymuje poczucie marginalizacji i głęboką traumę, ale także grozi powtórzeniem błędów z przeszłości. Upamiętniając wytrwałość ocalałych, musimy jednocześnie stawić czoła obecnym wyzwaniom, przed którymi stoją.”

Klaudia Veizaj, Albania

Głosy Romów

„Punkt widzenia, w którym Romowie są jedynie ofiarami powinien zostać zastąpiony faktem, że Romowie byli antyfaszystami i bojownikami ruchu oporu. Podczas wojny walczyło wielu romskich partyzantów, prawdziwych bojowników przeciwko faszyzmowi. Romowie powinni znaleźć się wśród narodów, które zwyciężyły w II wojnie światowej. Większy nacisk należy położyć na udział Romów w tworzeniu Europy po II wojnie światowej - a nie tylko na ich cierpienie. Wśród Romów potrzebne jest poczucie dumy. Należy ich zachęcać do jego okazywania.”

Osman Balić, Serbia

Kwestionowanie negatywnych przekazów sprawców

Aby legitymizować swoje działania w czasach nazistowskich, sprawcy czerpali z długotrwałych stereotypów historycznych i stygmatyzowali Romów jako „aspołecznych” i „urodzonych przestępców”. Taki zniekształcony obraz Romów utrzymywał się po wojnie i utrudniał ściganie zbrodni oraz uznanie ich za ludobójstwo. Przekazy te, rozpowszechniane przez sprawców, zachowały swój wpływ do dziś.

Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów jest sposobem na zmianę tej perspektywy. W centrum procesu nauczania muszą znajdować się historie ofiar, ocalałych i ich rodzin. Słuchanie ich historii pozwala zrozumieć, w jaki sposób doświadczali prześladowań - i jaki ciężar tego doświadczenia spoczywał również na kolejnych pokoleniach.

Nauczanie o ludobójstwie powinno również obejmować historie tych Romów, którzy stawili opór nazistom i ich kolaborantom oraz przyczynili się do ich pokonania.

Krytyczna analiza kolaboracji i wspólnej odpowiedzialności - w przeszłości i obecnie

Różne formy antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej istniały nadal również po II wojnie światowej. Pomogło to sprawcom skutecznie bagatelizować deportacje i morderstwa jako środki zapobiegawcze przeciwko domniemanej przestępczości. Kraje twierdziły, że zbrodnie przeciwko Romom były popełniane wyłącznie przez siły niemieckie. W rzeczywistości na wielu okupowanych terytoriach kolaboranci i część ludności z zadowoleniem przyjmowali i wspierali zbrodnicze działania nazistowskich Niemiec wobec Romów.

W państwach sprzymierzonych z Niemcami organa krajowe odgrywały wiodącą rolę w prześladowaniach, a niektóre z nich wdrożyły specjalne środki przeciwko Romom, otwierając na przykład obozy internowania lub obozy zatrzymań. Omówienie różnorodnych przyczyn i sytuacji pomaga poznać specyfikę danego kraju.

Przez dziesięciolecia po zakończeniu II wojny światowej wiele krajów kontynuowało wdrażanie środków przymusu wobec Romów, takich jak ścisła segregacja, przymusowa sterylizacja, odbieranie dzieci czy też umieszczanie ich w „specjalnych szkołach”, a także wysiedlanie ocalałych z ludobójstwa i ich rodzin. Do dziś w wielu krajach Romowie są dyskryminowani i odmawia się im należnego im jako obywatelom miejsca.

Proces konfrontacji z przeszłością i stawienia jej czoła obejmuje krytyczną analizę kolaboracji i wspólnej odpowiedzialności za ludobójstwo, a także za niesprawiedliwość, która miała miejsce w jego następstwie.

Przykłady historyczne

2

Romani Rose (1946), urodzony w rodzinie Sinti w Heidelbergu w Niemczech, jest założycielem Centralnej Rady Niemieckich Sinti i Romów. Podczas ludobójstwa zamordowanych zostało trzynastu jego krewnych. Odegrał on kluczową rolę w procesie uznania ludobójstwa w Niemczech w 1982 roku, a także w uznaniu Sinti i Romów za mniejszość narodową w Niemczech. Był główną siłą napędową utworzenia w Berlinie Centralnego Miejsca Pamięci Sinti i Romów Europy zamordowanych w czasach narodowego socjalizmu, które zostało otwarte w 2012 roku.

3

W Lety u Písku, w niemieckim Protektoracie Czech i Moraw, działał obóz, do którego wysyłano Sinti i Romów. Wielu z nich zginęło w obozie, a większość została deportowana do Auschwitz-Birkenau. Historia obozu została zapomniana po 1945 roku, a jego teren był wykorzystywany jako przemysłowa ferma trzody chlewnej. W latach 90. sposób wykorzystywania tego miejsca wywołał silne oburzenie, a ferma stała się źródłem powszechnych kontrowersji. Dzięki wsparciu ocalałych i aktywistów państwo czeskie przejęło to miejsce i ufundowało tam pomnik, który został odsłonięty w kwietniu 2024 roku.

Podnoszenie poziomu świadomości na temat utrzymującego się antycyganizmu i rasizmu wobec Romów

Romowie są nadal narażeni na przemoc i prześladowania, a nawet mogą stać się ofiarami ludobójstwa. Mowa nienawiści i uprzedzenia wobec tej mniejszości nasilają się w wielu miejscach. Antycyganizm jest jedną z głównych przyczyn wykluczenia społecznego i marginalizacji. Co więcej, Romowie często stają się kozłami ofiarnymi w czasach transformacji społecznej i politycznej. Poznanie historii ich ludobójstwa może pomóc w zrozumieniu, jak niebezpieczne są takie postawy i zachowania oraz jak mogą one eskalować w określonych warunkach.

Nauczanie - oparte na rzetelnych badaniach historycznych i działaniach pedagogicznych - pozwala na identyfikowanie stronniczych przekonań i narracji. Pomaga również zrozumieć różnice między faktami a konstruktami motywowanymi politycznie lub ideologicznie. Wzmacnia również krytyczne myślenie i dekonstruuje niebezpieczne oraz uwłaczające obrazy i stereotypy.

Głosy Romów

„Edukacja na rzecz pamięci i upamiętniania jest zarówno sposobem na wzmacnianie tożsamości Romów, jak i narzędziem walki o prawa człowieka i przeciwdziałania dyskryminacji.”

Olena Vaidalovych, Ukraina

„W przypadku osób, które przeżyły ludobójstwo Romów i ich potomków, brak zrozumienia i uznania ich doświadczeń może prowadzić do poczucia izolacji i niewidzialności, wywołując w ten sposób traumę. Bez odpowiedniego wsparcia osoby takie mogą mieć trudności z przetworzeniem międzypokoleniowej traumy spowodowanej prześladowaniami. Bez kompleksowego zrozumienia ludobójstwa i jego wpływu, programy nauczania mogą nie uwzględniać odpowiednio tego rozdziału historii. Takie podejście może utrzymywać stereotypy, szerzyć dezinformację i niewiedzę na temat społeczności romskiej, utrudniając tym samym wysiłki na rzecz zwalczania dyskryminacji i promowania integracji.”

Mia Taikon, Szwecja

„Zrozumienie tego zagadnienia na poziomie krajowym gwarantuje, że historie wszystkich ofiar zostaną zapamiętane, sprzyjając tym samym bardziej inkluzywnemu i uczciwemu przedstawieniu naszej przeszłości. Wyższy poziom świadomości może prowadzić do wdrażania lepszej polityki i do bardziej konstruktywnych postaw społecznych, pomagając tym samym zaleczyć historyczne rany i promując jedność. W skali globalnej, wiedza ta wzmacnia nasze zaangażowanie na rzecz poszanowania praw człowieka i zwalczania dyskryminacji. Uznając te okrucieństwa, poszczególne kraje mogą współpracować na rzecz wspierania marginalizowanych społeczności i zapobiegania tego rodzaju zbrodniom w przyszłości.”

Adonis Borneo Salihi, Chorwacja

Czego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Głosy Romów

„Przez piętnaście lat mojej edukacji w szkole publicznej ani razu nie dowiedziałem się o doświadczeniach Romów podczas Holokaustu. Gdyby nie moja babcia dzieląca się rodzinnymi historiami, zwłaszcza o swojej siostrze, która przeszła eksperymenty medyczne, nigdy nie dowiedziałbym się o tej tragedii. Chcę, aby nasze historie zostały włączone do programu edukacji o Holokauście w moim kraju i na arenie międzynarodowej.”

Gina Csanyi-Robah, Kanada

„Brak woli politycznej może być dużym problemem. Brak uznania Samudaripen i dyskryminacja Romów mogą niekorzystnie wpływać na politykę publiczną i edukacyjną.”

Javier Amicelli, Argentyna

Czego uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Historia ery nazizmu i ludobójstwa Romów jest rzadko nauczana w szkołach, a poziom wiedzy zarówno nauczycieli, jak i uczniów jest ograniczony. Dlatego ważne jest, aby skupić się na przekazywaniu faktycznej wiedzy na temat ludobójstwa i jego szerszego kontekstu.

Uczniowie powinni zapoznać się z:

- uwarunkowaniami historycznymi i kluczowymi etapami ludobójstwa,
- zakresem, w jakim poszczególne osoby lub instytucje inicjowały lub aktywnie uczestniczyły w zbrodniach lub odmawiały ich popełnienia,
- skutkami prześladowań rasowych i masowych mordów na Romach oraz ich reakcjami na nie.

Nauczanie i uczenie się o prześladowaniach i ludobójstwie Romów będzie się różnić w zależności od kontekstu krajowego i lokalnego

Można przedstawić wszystkim uczniom ogólną wiedzę, wprowadzając następnie dodatkowe informacje związane z kontekstem - w zależności od kraju i/lub lokalnej historii. Zachęcamy nauczycieli do wyszukiwania treści specyficznych dla danego kraju, w celu dalszego pogłębiania wiedzy uczniów:

- Ludobójstwo Romów zostało zainicjowane przez nazistowskie Niemcy, ale było realizowane z pomocą lub we współpracy z konkretnymi jednostkami i państwami.
- Niektóre państwa prowadziły radykalne prześladowania i mordowały Romów niemal bez żadnej niemieckiej inicjatywy czy wsparcia.
- Działania stanowiące podwaliny ludobójstwa - takie jak stygmatyzacja, rejestracja, pozbawienie praw i izolacja - różniły się w poszczególnych regionach przedwojennej Europy.

- Kraje, które nie zainicjowały bezpośrednich prześladowań na swoim terytorium mogły być zaangażowane w prześladowania i ludobójstwo na inne sposoby, na przykład poprzez zamykanie granic, akceptowanie lub ignorowanie prześladowań, propagowanie praktyk rasistowskich i eugenicznych bądź aktywne uczestnictwo w działaniach wojennych nazistowskich Niemiec.

Nauczanie i uczenie się o prześladowaniach i ludobójstwie Romów będzie skuteczniejsze dzięki szerszej wiedzy historycznej i lepszej dostępności zasobów edukacyjnych

Należy przekazać podstawową wiedzę na temat następujących kwestii:

- Romowie - obecni we wszystkich krajach europejskich przed powstaniem współczesnych państw - posiadają zróżnicowaną historię i tożsamość. Dominujący obecnie, zniekształcony obraz i sposób postrzegania Romów nie odzwierciedla tej różnorodności.
- Romowie, żyjący w Europie od tysiąca lat, są obywatelami swoich krajów od wielu pokoleń, są częścią europejskiej historii i mają swój wkład w europejską kulturę.
- Od XIX wieku aż po dziś dzień Romowie starają się osiedlać się w innych krajach, także poza Europą, z powodu prześladowań, rasizmu i wykluczenia społecznego. Przywieźli ze sobą do tych nowych krajów swoją historię.
- W wielu krajach Romowie są chronieni na mocy europejskiej Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych. Podkreślanie takich wartości, jak równość, partycypacja, obywatelstwo oraz wkładu w rozwój społeczeństw europejskich odgrywa ważną rolę w walce z antycyganizmem/dyskryminacją antyromską.

Przykład historyczny

4

Anton Reinhardt (1927-1945), niemiecki Sinto 1 z Weiden, uciekł z Niemiec przepływając Ren do Szwajcarii w sierpniu 1944 roku. Szwajcarska policja przekazała go do Niemiec we wrześniu tego samego roku, po odrzuceniu jego wniosku o azyl. Został rozstrzelany przez nazistów w marcu 1945 roku.

¹ Sinto: Mężczyzna z grupy etnicznej Sinti. Sintizza: Kobieta z grupy etnicznej Sinti.

Czego uczyć: podstawowe treści historyczne

Ludobójstwo Romów było realizowaną przez państwo kampanią prześladowań i mordów, prowadzoną przez nazistowskie Niemcy i ich kolaborantów w latach 1933-1945. Wraz z postępującą niemiecką aneksją i okupacją kolejnych terytoriów europejskich, a także kolaboracją i samowolnymi działaniami państw sprzymierzonych z Niemcami, prześladowania i morderstwa stawały się coraz bardziej powszechne.

Kluczowa wiedza historyczna umożliwia uczniom stawianie pytań i poruszanie kwestii wynikających z ludobójstwa Romów. Strukturyzacja treści i ich przypisanie do poszczególnych etapów pozwala podzielić wiedzę na łatwe do opanowania tematy. Historia prześladowań i ludobójstwa Romów powinna być osadzona w historii narodowego socjalizmu, faszyzmu, II wojny światowej i Holokaustu.

Historia wcześniejsza	• Antycyganizm w Europie • Rozwój rasizmu i eugeniki • Wpływ działań państwotwórczych od XIX wieku • Romowie jako Europejczycy, stanowiący integralną część europejskiej historii i kultury • Społeczności romskie na początku XX wieku
Nazistowskie Niemcy 1933-1939	• Nazistowska polityka rasowa wobec osób określanych jako „Zigeuner” • Prowadzące prześladowania instytucje państwowe • Działanie skierowane przeciwko Sinti* i Romom • Międzynarodowe i społeczne reakcje na prześladowania
Druga wojna światowa	• Druga wojna światowa • Wpływ wojny na prześladowania Romów • Deportacje, obozy, internowania, praca przymusowa i przymusowa sterylizacja • Masowe egzekucje • Różne podejścia do prześladowań w państwach europejskich oraz ich różne przejawy • Skomplikowana historia: ofiary „eutanzji”, Żydzi, inne grupy etniczne i Romowie • Opór i ratunek
Po wojnie: następstwa	• Sytuacja ocalałych po wyzwoleniu i trauma międzypokoleniowa • Ściganie sprawców • Antycyganizm w społeczeństwach powojennych • Negowanie i zniekształcanie prawdy o ludobójstwie, brak uznania i rekompensaty oraz brak badań • Romskie ruchy na rzecz praw obywatelskich • Kultura pamięci

* Sinti byli największą grupą prześladowaną w nazistowskich Niemczech.

Głosy Romów

„Społeczność romska nadal jest prześladowana. Romowie „cieszą się” negatywną opinią, ponieważ nadal istnieją silne stereotypy. Dlatego dla mnie bohaterem jest każdy, kto naprawdę potrafi zaakceptować kogoś, kto jest inny.”

Rasma Pažemeckaite, Litwa

Konteksty i rozwój sytuacji

Aby zrozumieć, w jaki sposób doszło do prześladowania i ludobójstwa Romów, edukatorzy powinni uwzględnić różne procesy, przyjmując za punkt wyjścia kilka aspektów. Uwzględnienie i zbadanie kontekstu krajowego i lokalnego jest niezbędne w tym procesie.

W poniższych punktach, każde zagadnienie zostanie omówione z różnych punktów widzenia. Poruszane kwestie mają na celu zapewnienie podstawowych ram dla nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu.

Historia wcześniejsza: Od średniowiecza do początku XX wieku

- Antycyganizm/dyskryminacja antyromska występowały w niektórych częściach Europy od wieków i wyłoniły się jako zjawisko głównego nurtu determinowane przez stereotypowy wizerunek „Cygana”.
- Wraz z pojawieniem się nowoczesnego rasizmu w XIX wieku, Romowie zostali napiętnowani jako „obcokrajowcy”. Podczas formowania się państw narodowych, dążenie do jednorodności etnicznej sprzyjało mnogości dyskryminujących i antyromskich praw oraz inicjatyw. Bez tak długiego okresu wykluczenia Romów, które było realizowane przy wsparciu dużej części społeczeństwa, nazistowski reżim i współpracujące z nim państwa nie byłyby w stanie wdrożyć swojej rasistowskiej polityki.
- Rzeczywistość społeczności romskich nie jest odzwierciedlona w szeroko rozpowszechnionych, stereotypowych obrazach, wynikających z ignorancji i uprzedzeń. Romowie stanowią część europejskich społeczeństw od wielu wieków i przyczynili się do ukształtowania europejskiej kultury - co widać np. w sztuce, gospodarce i językach.
- Pomimo stuleci uprzedzeń i dyskryminacji, romskie kobiety i mężczyźni byli w stanie aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym.

Nazistowskie Niemcy 1933-1939: Ideologia rasowa i praktyka polityczna

- Dyktatura narodowosocjalistyczna, która doszła do władzy w Niemczech w 1933 roku, natychmiast zniósła podstawowe prawa, egzekwowała swoje cele polityczne za pomocą brutalnego terroru i ustanowiła państwo, w którym „rasa” stała się jednym z głównych wyznaczników prowadzonej polityki.
- Podobnie jak Żydzi, na mocy przepisów wynikających z ustaw norymberskich, Sinti i Romowie także zostali uznani za „obcą rasę”. Konstrukcja rasowa była podstawą nazistowskiej polityki prześladowań Romów i przyczynił się do wprowadzenia znacznie surowszych metod niż poprzednie formy prześladowań.
- To Policja Kryminalna Rzeszy, pod dowództwem Reichsführera SS Heinricha Himmlera, wraz z naukowcami z berlińskiej „Jednostki Badawczej Higieny Rasowej”, przeprowadziła rejestrację wszystkich Sinti i Romów w nazistowskich Niemczech, tworząc ideologiczną i praktyczną podstawę dla późniejszego ludobójstwa.
- Sinti i Romowie zostali wypchnięci na margines życia społecznego i zawodowego. Po 1935 roku w Niemczech oraz krajach anektowanych utworzono dziesiątki przeznaczonych dla tej mniejszości obozów. W ten sposób jej członkowie zostali odizolowani od reszty populacji i byli wykorzystywani do pracy przymusowej. Już w 1938 roku setki romskich mężczyzn zostało deportowanych do obozów koncentracyjnych z pobudek rasistowskich.

Druga wojna światowa: Radykalizacja prześladowań i masowych mordów

- Wraz z inwazją wojsk niemieckich na Polskę we wrześniu 1939 roku, polityka wobec Sinti i Romów uległa radykalizacji - nazistowska Rzesza wykorzystała okazję do deportacji wszystkich Sinti i Romów. Wojna stworzyła okazję do masowych mordów.
- Prześladowania Romów podczas II wojny światowej przebiegały w różny sposób w poszczególnych okupowanych przez Niemców krajach. Tam, gdzie Romowie byli celem ataków rasowych i byli uważani za grupę stanowiącą zagrożenie, prześladowania były bardziej dotkliwe. Tam, gdzie Romowie pozostawali stosunkowo niewidoczni dla sił okupacyjnych i nie było lokalnych inicjatyw antyromskich, prześladowania były mniej dotkliwe. Rodzaj polityki okupacyjnej, specyfika narodowa, względy taktyczne, chęć współpracy i przebieg wojny to kolejne czynniki wpływające na intensywność prześladowań. W wielu krajach Romowie byli poddawani internowaniu, relokacji, pracy przymusowej oraz innym represjom.
- Niemcy kontynuowały masowe deportacje ze swojego terytorium - w tym z Austrii oraz Protektoratu Czech i Moraw, a także z anektowanych części Polski, Belgii, północnej Francji i Holandii. Sinti i Romowie z tych terenów w większości zginęli w obozach koncentracyjnych i obozach zagłady. Ponadto, w Niemczech wdrożono rygorystyczną politykę przymusowej sterylizacji wobec niewielkiej grupy Sinti i Romów, którzy nie zostali deportowani do Auschwitz-Birkenau. Jednym z powodów mógł być na przykład fakt, że poślubili oni „Aryjczyka” (patrz przykłady historyczne nr 5 i 6).

- W Europie Wschodniej i Południowo-Wschodniej, większość Romów została zamordowana poza obozami. Jesienią 1939 roku w części anektowanej i okupowanej Polski, a od 1941 roku także w okupowanym Związku Radzieckim (Ukraina, Białoruś, kraje bałtyckie i część Rosji), Wehrmacht, Einsatzgruppen (mobilne oddziały egzekucyjne) oraz lokalne i pomocnicze jednostki policji wymordowały tysiące Romów (patrz przykład historyczny nr 7).
- Prześladowania Romów w krajach faszystowskich i współpracujących z nazistami miały wieloraki charakter i zależały od inicjatywy przejawianej przez poszczególne państwa. Romowie zostali prawie całkowicie unicestwieni w Niepodległym Państwie Chorwackim - wielu z nich zginęło w obozie Jasenovac. W faszystowskich Włoszech Romowie byli skazywani na wygnanie, częściowo internowani w obozach, a niewielka ich liczba została deportowana do obozów w nazistowskich Niemczech. W Rumunii przeżyła tylko połowa Romów, którzy byli ofiarami masowych deportacji do Naddniestrza. Na Słowacji i Węgrzech Romowie byli poddawani pracy przymusowej, egzekucjom i deportacjom, zwłaszcza po inwazji wojsk niemieckich na te byłe współpracujące z nazistami kraje, do której doszło w marcu i sierpniu 1944 roku (patrz przykład historyczny nr 8).
- Prześladowania i ludobójstwo Romów nie były odosobnionym przypadkiem. Morderstwo zostało po raz pierwszy wykorzystane w polityce rasowej nazistowskiego reżimu przy okazji eliminowania osób uznanych za „upośledzone” lub „dziedzicznie chore”. Doświadczenia z tych zbrodni, a także ten sam personel i techniki zabijania zostały następnie wykorzystane w mordach na ludności żydowskiej i romskiej. Większość romskich ofiar została zabita przez władze, takie jak bataliony policyjne, Wehrmacht i lokalne oddziały pomocnicze (te same jednostki, które były odpowiedzialne za zamordowanie milionów Żydów poza obozami oraz masakry słowiańskich cywilów w Europie Wschodniej).

Przykłady historyczne

5

W listopadzie 1941 roku 5 007 Romów (ponad połowę tej grupy stanowiły dzieci) zostało deportowanych z Austrii (która została anektowana do Niemiec) do getta w Łodzi. Po tym, jak w getcie zmarło kilkaset deportowanych osób, pozostali przy życiu zostali wywiezieni w grudniu 1941 roku i styczniu 1942 roku do oddalonego o kilka kilometrów obozu zagłady w Chełmnie, gdzie zostali zamordowani w przerobionych na komory gazowe samochodach ciężarowych. Według najnowszych ustaleń przeżył tylko jeden mężczyzna, **Kinophas Schmidt**.

6

16 grudnia 1942 r. Reichsführer SS Heinrich Himmler wydał rozkaz deportacji Sinti i Romów do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau. Od lutego 1943 roku do lipca 1944 roku deportowano tam około 23 000 mężczyzn, kobiet i dzieci, których umieszczono w oddzielnej części obozu (BIIe). Ze względu na przerażające warunki panujące w obozie, przemoc SS, eksperymenty medyczne i regularne selekcje do komór gazowych, śmiertelność była bardzo wysoka. Po przeniesieniu więźniów, którzy mieli być „zdolni do pracy” do innych obozów koncentracyjnych, około 4 300 pozostałych na miejscu Sinti i Romów zamordowano w komorach gazowych.

- Mordy na Romach nie byłyby możliwe bez wsparcia szerokich kręgów społeczeństwa. Znajdowały się jednak osoby, które odrzucały morderczą politykę i starały się chronić i ratować Romów.
- Nawet w obliczu poważnego ucisku i coraz bardziej ograniczonych możliwości działania, wielu Romów podejmowało walkę. Uciekali przed prześladowaniami i deportacjami oraz pomagali sobie nawzajem. Romowie walczyli również przeciwko oprawcom jako partyzanci lub żołnierze regularnej armii (patrz przykład historyczny nr 9, 10 i 11).

Następstwa: Wyzwoleni, ale nie uznani

- Wraz ze zwycięstwem Aliantów nad nazistowskimi Niemcami, kampania morderstw dobiegła końca. Ci, którzy przeżyli pobyt w obozie, zostali z niczym. Wiele z nich straciło rodziny, a ich jedynym majątkiem było tylko to, co mieli na sobie.
- Społeczeństwa często nie były przychylne ocalałym Romom i nadal były wobec nich wrogie. Jednocześnie brakowało zorganizowanej pomocy międzynarodowej dla tej grupy ofiar. W wielu krajach nadal stosowano środki dyskryminacyjne, takie jak rejestracja, kryminalizacja lub segregacja.
- Podczas powojennych procesów, prześladowania i ludobójstwo Romów były postrzegane jako zjawisko o marginalnym zakresie. Pomimo licznych, podejmowanych przez ocalałych wysiłków mających na celu postawienie winnych przed wymiarem sprawiedliwości, sprawcy pozostali w dużej mierze bezkarni.
- Minęły dziesięciolecia, zanim ludobójstwo to zostało oficjalnie uznane przez opinię publiczną i władze rządowe. Ponieważ prześladowania nie zostały uznane za zbrodnię narodowosocjalistyczną, a ich rasistowski charakter został pominięty, ofiary otrzymały niewielkie odszkodowania lub nie uzyskały ich wcale.
- Zbrodnie przeciwko Romom zostały uznane tylko dzięki konsekwentnym i zorganizowanym wysiłkom ocalałych Romów, ich rodzin i społeczeństwa obywatelskiego. Romowie odegrali kluczową rolę w walce o sprawiedliwość (patrz przykład historyczny nr 14).
- Pamięć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów stała się częścią publicznej kultury pamięci dopiero kilkadziesiąt lat po wojnie, ale do dziś w wielu krajach nie jest wystarczająco promowana.

Głosy Romów

„Brak wiedzy o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazistowskich skutkuje rozbudzeniem nacjonalizmu i wzrostem nastrojów antyromskich. Frustracja społeczna szuka po prostu kozłów ofiarnych.”

Osman Balić, Serbia

Przykłady historyczne

- 7** W okupowanej przez Niemców Serbii tysiące Żydów, Romów i Serbów zostało rozstrzelanych na niemiecki rozkaz w odwecie za żołnierzy Wehrmachtu, którzy zginęli lub zostali ranni w walce z powstańcami. Niesławne masakry miały miejsce w Kragujevacu, Leskovacu i Zasavicy. W niemieckim obozie koncentracyjnym Topovske Šupe w Belgradzie przetrzymywano około 5 000 Żydów i 1 500 Romów. Rozstrzeliwano ich w różnych miejscach w okolicach Belgradu od września do listopada 1941 roku.
- 8** W sierpniu 1941 roku ustaszowskie władze Niezależnego Państwa Chorwackiego utworzyły obóz Jasenovac, który składał się z szeregu mniejszych podobozów. Deportowano tam i zabijano Serbów, Żydów, Romów, komunistów i antyfaszystów. Masowa deportacja Romów do Jasenovaca rozpoczęła się 19 maja 1942 r., na podstawie specjalnego rozkazu wydanego policji i wojsku przez władze państwowe. Większość romskich ofiar w Niezależnym Państwie Chorwackim zginęła właśnie w tym największym ustaszowskim obozie, który działał do końca kwietnia 1945 roku. Według listy ofiar obozu koncentracyjnego Jasenovac opracowanej przez Jasenovac Memorial Site, życie straciło tam co najmniej 16 173 Romów.
- 9** **Stevan Đorđević Novak** (1919-1943) urodził się w miejscowości Radičevac w Jugosławii (Serbia). Podczas II wojny światowej dołączył do jugosłowiańskiej partyzantki we wschodniej Serbii, gdzie wyróżnił się jako bojownik i oficer, awansując na stopień sierżanta. Stevan został ranny w boju, a z powodu odniesionych obrażeń nigdy nie powrócił do pełni zdrowia. W listopadzie 1953 roku Stevan Đorđević Novak został ogłoszony bohaterem narodowym, stając się jedynym Romem w Jugosławii, który uzyskał tak zaszczytny tytuł.
- 10** Romowie działali również jako partyzanci na okupowanej przez Niemców Białorusi. Wśród pięćdziesięciorga sześciorga znanych białoruskich Romów, którzy otrzymali odznaczenia za działalność partyzancką w latach 1941-1944, było osiem kobiet. Jedną z nich, **Stanisława Chubreeva** (1924), dołączyła do oddziału partyzantów po tym, jak jej rodzina została zamordowana przez niemieckich okupantów w listopadzie 1942 roku. Wzięła udział w czterech starciach i pięciu operacjach partyzanckich oraz zdobyła na wrogu broń.
- 11** **Josef Serinek** (1900-1974) urodził się w Bolevcu, dzisiejszej dzielnicy Pilzna w Czechach. Pracował jako kurier w środowiskach komunistycznych w Niemczech i Czechosłowacji. Trafił do więzienia w 1937 roku i pozostał w nim do końca dekady. Wraz z żoną i sześciorgiem dzieci został deportowany do obozu w Letach w 1942 roku. Jego rodzina została zamordowana tam lub w Auschwitz-Birkenau. Po udanej ucieczce Serinek walczył jako partyzant w czeskim ruchu oporu. Zorganizował własną grupę partyzantów i szybko zyskał dobrą reputację. W 1944 roku był przydzielany do różnych akcji ruchu oporu - walczył do samego końca wojny. Po wojnie ożenił się ponownie i wraz z żoną z powodzeniem prowadził gospodę „U czarnego partyzanta”.

Przykłady historyczne

- 12** | Po niemieckiej ofensywie przeciwko Związkowi Radzieckiemu i okupacji Krymu, krymscy Tatarzy sprzeciwili się prześladowaniom miejscowych Romów Kirimlides, uzasadniając to tym, że byli oni muzułmanami. W ten sposób udało im się ochronić ich przed nazistami.
- 13** | W 1943 roku Sinto **Oskar Rose** (1906-1968) kilkakrotnie próbował skontaktować się z niemieckimi biskupami (osobiście i listownie), aby zwrócić się do nich o interwencję przeciwko deportacji niemieckich Sinti i Romów, z których większość była katolikami. Żaden z katolickich dostojników nie wysłuchał jego usilnych próśb i nie stanął w obronie tej społeczności.
- 14** | W pierwszym Światowym Kongresie Romów, który odbył się w 1971 roku pod Londynem, wzięło udział 23 delegatów z dziesięciu krajów. Na kongresie tym zapoczątkowano proces powoływania do życia Międzynarodowej Unii Romów, która umożliwiła zarówno emancypację Romów, jak i romskiego społeczeństwa obywatelskiego. Podczas posiedzenia wybrano również romską flagę i hymn. Prześladowania, do jakich doszło podczas II wojny światowej były jednym z najważniejszych tematów poruszanych podczas trzeciego Światowego Kongresu Romów, który odbył się w 1983 roku w niemieckiej Getyndze.

Zrozumienie pojęciowe

Uczniowie powinni być w stanie zrozumieć, że każde masowe okrucieństwo popełnione przez nazistów i ich współpracowników miało swoje własne przyczyny i skutki. Uczniowie muszą być w stanie zrozumieć, że ludobójstwo jest szczególnym przestępstwem: ma ono na celu zniszczenie danej grupy w całości lub w części i wiąże się z bezkrytycznymi atakami na dzieci, kobiety i mężczyzn. Ataki te są prowadzone tylko dlatego, że należą oni do zwalczanej grupy.

Wina i odpowiedzialność

- Jeśli uczniowie zrozumieją wieloaspektowość procesu prześladowań i ludobójstwa Romów, mogą zająć się kwestią winy i odpowiedzialności. W ten sposób nauczane treści stają się podstawą dla zagadnień związanych z teraźniejszością - takich jak odpowiedzialność obywatelska i poszanowanie praw człowieka.
- Morderstwa, do jakich dochodziło w obozach zagłady i w setkach miejsc zbrodni w okupowanej przez nazistów Europie były zwieńczeniem procesu wykluczenia i odczłowieczenia. Procesu składającego się z wielu indywidualnych etapów, w które zaangażowane były bezpośrednio tysiące ludzi.
- Oprócz bezpośredniego sprawstwa, na przykład jako członek SS w obozie zagłady lub jako żołnierz w mobilnej grupie likwidacyjnej, istniało wiele innych sposobów współuczestnictwa w tej zbrodni. Niezależnie od tego, czy był to lekarz, który przeprowadził przymusową sterylizację, pracownik opieki społecznej, który wysłał młodą dziewczynę do obozu koncentracyjnego, dziennikarz, który opublikował artykuły powielające antyromskie stereotypy czy urzędnik państwowy, który wdrożył nakaz deportacji - wszyscy ci ludzie ponosili odpowiedzialność za nieludzką politykę nazistowskiego reżimu realizowaną w obszarach, w których prowadzili swoją działalność.
- Reakcja opinii publicznej powinna zostać dokładnie zbadana, z uwzględnieniem całej jej złożoności. Stopień, w jakim opinia publiczna popierała prześladowania Romów, był różny, ale zdecydowanie zbyt mało osób odmawiało współpracy, nie interweniowało lub nie pomagało. Osoby takie wolały raczej aktywnie odwracać wzrok, często nawet wzbogacając się na majątku deportowanych lub zamordowanych.
- Istnieją przykłady ludzi, którzy stanęli w obronie Romów, pomogli im uciec lub ukrywali ich z narażeniem własnego życia. Przykłady te pokazują nam okoliczności, w jakich ludzie podejmowali tego rodzaju ryzyko oraz możliwości działania, jakie były dla nich dostępne.
- Należy przedstawić rolę wspólnot i instytucji religijnych, w szczególności brak protestów przywódców religijnych i urzędników przeciwko prześladowaniom i deportacji Romów (patrz przykłady historyczne nr 12 i 13).
- Zjawisko systematycznego mordowania i odczłowieczania Romów w nazistowskich Niemczech i na terytoriach okupowanych jest znane międzynarodowej opinii publicznej od co najmniej 1943 roku. Nasuwa się pytanie, dlaczego alianti nie wykazali większego zainteresowania tym, co się wtedy działo. Dlaczego niektóre państwa zamknęły swoje granice dla Romów, a niektóre nawet wydawały Romów ich prześladowcom?

Widoczność i sprawczość ofiar

- Ofiary prześladowań i ludobójstwa Romów były przez długie dziesięciolecia ignorowane przez państwa i społeczeństwa głównego nurtu.
- Uczniowie powinni poznać ofiary prześladowań i ludobójstwa jako ludzi, a nie jako anonimowe liczby. Powinni zrozumieć, że były to osoby o różnych tożsamościach, nadziejach, celach, życzeniach i aspiracjach.
- Ponieważ omawiane tu ludobójstwo przez długi czas nie było dostrzegane przez ogół społeczeństwa, brakowało zrozumienia dla cierpienia prześladowanych Romów. Dlatego bardzo ważne jest, aby doświadczenia ofiar zostały odpowiednio zilustrowane.
- Cechą charakterystyczną ludobójstwa jest prześladowanie całych rodzin. Choć celem prześladowców byli wszyscy mężczyźni, kobiety i dzieci, to niektórzy z nich byli doświadczani w sposób szczególny (np. przestępstwami medycznymi, nadużyciami seksualnymi, uprowadzeniami do sierocińców lub obozów koncentracyjnych dla młodzieży). W tym kontekście należy podkreślić, że wysoki odsetek zamordowanych Sinti i Romów stanowiły dzieci.
- Uczniowie powinni być również w stanie dostrzec, że ofiary nie były biernymi obiektami, ale sprawczymi jednostkami, które opierały się prześladowaniom na wiele różnych sposobów.

 Głosy Romów

„Po raz pierwszy dowiedziałam się o ludobójstwie Romów w 2013 roku, kiedy wzięłam udział w wydarzeniu Dikh He Na Bister (Spójrz i nie zapomnij) zorganizowanym przez ternYpe. Miałam dwadzieścia cztery lata i nigdy wcześniej nie słyszałam o tej zbrodni. Informacja ta była tak szokująca, że stała się punktem zwrotnym w moim życiu. Natychmiast po tym wydarzeniu postanowiłam działać w tym obszarze jako wolontariusz.”

Klaudia Veizaj, Albania

„Brak świadomości na temat ludobójstwa Romów może przyczynić się do lekceważenia praw człowieka i zasad sprawiedliwości społecznej na szerszą skalę. Jeśli cierpienie jednej grupy jest pomijane lub marginalizowane, to może to osłabić potrzebę poszanowania praw i godności wszystkich osób, prowadząc tym samym do większych podziałów i większej niesprawiedliwości w społeczeństwie.”

Mia Taikon, Szwecja

„Trauma jest przekazywana w rodzinach z pokolenia na pokolenie. W mojej rodzinie było bardzo dużo strachu i nieufności wobec głównego nurtu społeczeństwa. Zachęciło mnie to do zaangażowania się w walkę z rasizmem i dyskryminacją, w tym poprzez zajęcie się historią i polityką.”

Mirjam Karoly, Austria

Znaczenie dla współczesnych zagadnień

- Uczniowie powinni mieć możliwość omówienia historycznego znaczenia prześladowań i ludobójstwa Romów w dzisiejszym kontekście, z uwzględnieniem trzech aspektów: w odniesieniu do (a) sytuacji społeczności romskich, (b) antycyganizmu w dzisiejszych społeczeństwach oraz (c) ogólnego zrozumienia procesów ludobójczych.
- Skutki prześladowań były dotkliwe dla ocalałych i ich potomków oraz mają trwały wpływ na sytuację społeczną, gospodarczą i polityczną w wielu społecznościach romskich.
- Sytuacja Romów w całej Europie i poza nią jest naznaczona antycyganizmem jako szczególną formą dyskryminacji, która może wyrażać się poprzez negatywne postawy, zinstytucjonalizowane i motywowane rasowo działania oraz przemoc.
- Badanie prześladowań ofiar ideologii nazistowskiej, faszystowskiej i rasistowskiej może przyczynić się do lepszego zrozumienia wpływu łamania praw człowieka na dzisiejsze społeczeństwa. Jednocześnie podkreśla się ogromne znaczenie poszanowania i obrony praw człowieka.
- Zrozumienie ludobójstwa jako stopniowego procesu, który rozwija się w społeczeństwie jako całości, może pomóc uczniom zidentyfikować symptomy ostrzegawcze, dając im także możliwości zapobiegania i interweniowania.
- Zdobycie wiedzy faktograficznej pomaga uczniom rozpoznać historycznie niepoprawne odniesienia i próby relatywizowania, zaprzeczania lub zniekształcania prześladowań i ludobójstwa Romów. Studiowanie tej historii sprzyja zrozumieniu sposobu, w jaki współczesne negatywne przekonania

 Głosy Romów

„Wytyczne IHRA mogą być pomocne, ponieważ ustanawiają wytyczne dla prowadzenia edukacji włączającej i promują wierne narracje historyczne. Mogą wspierać wysiłki na rzecz włączenia historii Romów do programów szkolnych i zachęcają do międzynarodowej współpracy w celu zwalczania dyskryminacji. IHRA i jej delegacje krajowe mogą naciskać na wprowadzenie międzynarodowych standardów dotyczących nauczania o ludobójstwie Romów, zachęcając jednocześnie do badań i dzielenia się zasobami oraz wspierając inicjatywy promujące pamięć i edukację na temat doświadczeń Romów w czasach nazistowskich.”

Adonis Borneo Salih, Chorwacja

„Głęboko zakorzenione uprzedzenia i stereotypy wobec Romów nadal istnieją w społeczeństwie, utrudniając wysiłki na rzecz promowania empatii i zrozumienia dla tej marginalizowanej społeczności. Negatywne postrzeganie i uprzedzenia mogą utrudniać jednostkom poszukiwanie informacji i dogłębne angażowanie się w historię prześladowań Romów.”

Mia Taikon, Szwecja

„Wierzę, że jeśli będziemy świadomi cierpienia naszych przodków, którzy mimo wszystko przetrwali i wychowali odnoszące sukcesy, silne i zdolne nowe pokolenia, to będziemy mogli czerpać z tej wiedzy siłę do naszej własnej walki o sprawiedliwość.”

Anna Daróczy, Węgry

Jak uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Głosy Romów

„Brakuje mi dyskusji na temat roli państw i jednostek w poniżaniu, wykluczaniu i mordowaniu rodzin i całych społeczności. Jeśli ludzie lepiej rozumieją historię Romów podczas II wojny światowej i ówczesne prześladowania, to będą mogli także zrozumieć swoją własną odpowiedzialność za wprowadzenie zmian w dzisiejszych czasach.”

Anna Daróczy, Węgry

„Czynniki polityczne, w tym zinstytucjonalizowana dyskryminacja i brak uznania ludobójstwa ze strony rządu, mogą stanowić wyzwanie dla podnoszenia poziomu świadomości na temat prześladowań Romów. Niewystarczające wsparcie rządowe dla inicjatyw koncentrujących się na historii, edukacji i pamięci Romów może utrudniać wysiłki na rzecz zwiększenia poziomu zrozumienia tych kwestii w społeczeństwie. Pokonanie tych przeszkód wymaga wspólnych wysiłków na rzecz promowania edukacji włączającej, podważania stereotypów, radzenia sobie z systemowymi nierównościami, wzmacniania głosu Romów i opowiadania się za powszechnym uznaniem ludobójstwa Romów.”

Mia Taikon, Szwecja

Jak uczyć o prześladowaniach i ludobójstwie Romów?

Decydenci polityczni podejmują kluczowe decyzje dotyczące charakteru przepisów edukacyjnych w kontekście krajowym i regionalnym, a każdy kraj będzie posiadał własne systemy i możliwości, które także należy wziąć pod uwagę.

Poniżej przedstawiono szereg wytycznych mających na celu wsparcie decydentów we wprowadzaniu nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów do różnych programów nauczania, realizowanych w placówkach edukacyjnych. Wytyczne te identyfikują metody sprzyjające skutecznym interakcjom edukacyjnym.

Są one również pomocne dla nauczycieli, ponieważ oferują wskazówki dotyczące dobrych praktyk pedagogicznych. *Wytyczne te w wielu aspektach są spójne z Wytycznymi IHRA dotyczącymi nauczania o Holokauście.*

Głębsze zrozumienie ludobójstwa Romów ma ogromne znaczenie nie tylko dla osób mieszkających na obszarach dotkniętych tą historią, ale dla wszystkich uczniów. Jest to istotna część europejskiej historii - tragedia, która wyniszczyła grupę o niezwykle bogatej historii i tradycji. Grupę, która stanowi obecnie największą mniejszość w Europie.

Niezbędne jest nauczanie o zbrodniach popełnionych na Romach w czasach nazistowskich, ich reakcjach na nie, prowadzonej w kolejnych latach walce o uznanie tego ludobójstwa oraz o jego powiązaniach ze współczesnym antycyganizmem. Dzięki dobremu nauczaniu, uczniowie mogą zainteresować się kluczowymi koncepcjami i zagadnieniami, co pozwoli im pełniej zrozumieć znaczenie tej historii w kontekście teraźniejszości i zapobiegnie jej zapomnieniu.

Wyzwania i szanse

Wyzwania

Nauczanie o masowym okrucieństwie nie jest proste i może stanowić wyzwanie nawet dla najbardziej doświadczonych praktyków. Jeśli chodzi o edukację na temat ludobójstwa Romów, decydenci polityczni będą musieli być gotowi do rozwiązania szeregu kwestii:

Braki wiedzy

Ze względu na ogólny brak zainteresowania opinii publicznej ludobójstwem Romów oraz brak badań, stypendiów, literatury i szkoleń na ten temat, zakres wiedzy edukatorów także może być - co zrozumiałe - ograniczony. To z kolei może wpływać na pewność siebie nauczycieli i budzić w nich niepokój - mogą oni nie być pewni, że są w stanie oddać sprawiedliwość tej ważnej historii. Kluczową kwestią jest budowanie zdolności i poczucia pewności nauczycieli, którzy muszą być przekonani, że są w stanie zapewnić wysokiej jakości doświadczenia edukacyjne dotyczące tego zagadnienia.

Czas, podręczniki i terminologia

Nauczanie o trudnych i złożonych historiach, takich jak ludobójstwo Romów, nie może odbywać się w pośpiechu. Jednak programy nauczania i programy edukacyjne są mocno przeładowane, a rozwiązanie tego problemu może wymagać myślenia lateralnego. Bez odpowiedniej ilości czasu, bogate możliwości edukacyjne, jakie wiążą się z tą historią mogą zostać zaprzepaszczone, co może skutkować zbyt uproszczonym i zniekształconym zrozumieniem przedmiotowego zagadnienia.

Podręczniki dotyczące tego okresu rzadko zawierają wystarczającą ilość informacji na temat ludobójstwa Romów. Często kładzie się nacisk na to, co zrobiono Romom, a nie na ich osobiste historie, które ukazują romski punkt widzenia, a także sprawczość i działania przedstawicieli tej społeczności. Historyczne zdjęcia Romów pojawiające się w wielu podręcznikach to często fotografie wykonane przez sprawców, których celem było przedstawienie Romów w określonym, zgodnym z linią propagandową, świetle. W podpisach pod zdjęciami niestety często brakuje owych istotnych informacji. Może to pozostawić użytkownika podręcznika z fałszywym wrażeniem, które błędnie przedstawia i wzmacnia negatywne stereotypy.

Kolejnym wyzwaniem jest brak powszechnie uzgodnionej terminologii opisującej ludobójstwo Romów, co może prowadzić do braku odpowiedniego zrozumienia problemu.

Negatywne postawy i błędne przekonania

Ponieważ szkoły są odzwierciedleniem całych społeczeństw, w których działają, a błędne przekonania na temat ludobójstwa i stygmatyzacji Romów są powszechne i nadal obecne w owych społeczeństwach, to negatywne postawy mogą również przejawiać się w klasach. Decydenci będą musieli rozważyć, w jaki sposób można pomóc praktykom w zapobieganiu takim incydentom, a także w ich identyfikowaniu i rozwiązywaniu. Powinni również zastanowić się, w jaki sposób można umożliwić praktykom zwalczanie nieświadomych uprzedzeń i cichych lub wyraźnych uprzedzeń dotyczących Romów. Decydenci mogą również napotkać opór na poziomie politycznym i będą musieli wykazać się odwagą i determinacją w dążeniu do celu.

Zapewnienie odpowiedniego wsparcia dla romskich nauczycieli i uczniów

Należy odpowiednio reagować na potrzeby i emocje uczniów - ich poglądy, opinie i uczucia mają ogromne znaczenie. Delikatność i szacunek są niezwykle ważne, zwłaszcza podczas radzenia sobie z traumatycznymi wydarzeniami w otoczeniu osób, które są z nimi związane. Decydenci polityczni będą musieli zastanowić się, w jaki sposób zapewnić wsparcie romskim nauczycielom i uczniom - zwłaszcza podczas omawiania tej historii - ponieważ niektórzy z nich mogą mieć bezpośrednie powiązania rodzinne z ludobójstwem. Romscy nauczyciele i uczniowie mogą być gotowi do podzielenia się swoimi punktami widzenia i historiami rodzinnymi, dzięki czemu wszyscy obecni w danej grupie uczniowie będą mieli okazję nauczyć się czegoś w pozytywny, integracyjny i empatyczny sposób. Aby osiągnąć ów cel, praktycy muszą zapewnić kulturę szacunku, troski i współczucia.

Głosy Romów

„Nauczyciele powinni być ciekawi, entuzjastyczni i chętni do poznawania tej historii. Nauczając tej historii w szkołach, nauczyciele powinni być świadomi obecności romskich uczniów w klasie, a także upewnić się, że w przypadku prześladowania romskich uczniów wdrażane są odpowiednie środki zaradcze.”

Tania Gessi, Wielka Brytania

„Jako oficjalny, międzynarodowy dokument, Wytyczne IHRA powinny stać się elementem kształtującym politykę edukacyjną, zapewniając tym samym odpowiednie podstawy do działania nauczycielom, którzy są gotowi uczyć o ludobójstwie Romów. Ma to kluczowe znaczenie dla zrozumienia i powstrzymania współczesnych form antycyganizmu.”

Anna Daróczy, Węgry

Szanse

Pokonanie tych wszystkich wyzwań jest możliwe. W ostatnich latach odnotowano znaczny wzrost zainteresowania historią ludobójstwa oraz jej włączeniem (wraz z szerszą historią Romów) do krajowych programów nauczania i programów edukacyjnych. Wraz ze zmianą podejścia pojawiły się także nowe zasoby dla interesariuszy edukacyjnych. Zawierają one odpowiednie wytyczne, stanowią wsparcie i pomagają sprostać wielu wyzwaniom.

Coraz częściej organizowane są też konferencje, wystawy, wykłady publiczne oraz dni pamięci. Tego rodzaju inicjatywy były podejmowane między innymi przez romskich i nieromskich aktywistów, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, uniwersytety, muzea, galerie, organa zarządzające szkołami, nauczycieli, ministerstwa, agencje rządowe, organy międzynarodowe, a także organizacje związane z Holocaustem.

Możliwość przeprowadzenia badań empirycznych pogłębi naszą aktualną wiedzę oraz zapewni nam lepsze podejście do nauczania o ludobójstwie Romów. Odpowiednie badania mogą przyczynić się do pomiaru:

- skuteczności różnych podejść pedagogicznych,
- krótko- i długoterminowych skutków nauczania o ludobójstwie Romów,
- czynników, które utrudniają uczenie się oraz czynników, które je ułatwiają,
- błędnych przekonań, jakie często mają uczniowie oraz sposobów, w jaki można im przeciwdziałać,
- specyficznych potrzeb szkoleniowych nauczycieli i wychowawców,
- wiedzy merytorycznej odpowiedniej dla różnych grup wiekowych,
- sposobów, w jaki uczniowie o różnych potrzebach mogą z powodzeniem uzyskać wiedzę na temat przedmiotowej historii,
- wpływu nowych technologii na naukę.

Chociaż kwestia ta może początkowo wydawać się zniechęcająca, to możliwe jest skuteczne nauczanie o ludobójstwie Romów w sposób, który daje duże możliwości edukacyjne i zapewnia znaczące wyniki w nauce.

Decydenci polityczni są dobrze przygotowani do budowania zdolności nauczycieli do rozpoczęcia tego fascynującego, ważnego i satysfakcjonującego procesu, pod warunkiem, że będzie istnieć odpowiednia wola zaangażowania odpowiednich zasobów pozwalających skutecznie wykonać tę pracę.

Nadrzędne zasady

Podobnie jak w przypadku nauczania o Holokauście, istnieją różne możliwości przedstawienia zagadnienia, cele programów nauczania, metodologie, źródła i pytania, które mogą pomóc w określeniu sposobu, w jaki można podejść do procesu nauczania o ludobójstwie Romów. Niezależnie od tego, czy nauczanie odbywa się z perspektywy praw człowieka, paradygmatu historycznego czy też ram interdyscyplinarnych, istnieją określone nadrzędne zasady nauczania o ludobójstwie Romów, które powinny pozostać niezmiennie.

Uwzględnienie perspektywy i głosu Romów

Świadectwa ocalałych Romów i ich potomków powinny stanowić główny filar przekazywanej uczniom historii. Proces dogłębnego zrozumienia zakresu zbrodni ludobójstwa popełnionej na Romach może rozpocząć się dopiero po zapoznaniu się z osobistymi świadectwami dotkniętych nią ludzi. Jak wspomniano wcześniej, wiele dokumentów źródłowych i fotografii dotyczących Romów zostało stworzonych przez sprawców lub osoby o stronniczych, stereotypowych i rasistowskich poglądach. Jeśli są one wykorzystywane, to muszą zostać odpowiednio zdekonstruowane, najlepiej we współpracy z uczniami, tak aby ich rasistowskie i antyromskie przesłanie zostało dokładnie wyjaśnione. Świadectwa uzyskane z wiarygodnych źródeł powinny uzupełniać zapis historyczny i dowody dokumentacyjne, przedstawiając życie zarówno przed- i powojenne. Świadectwa mogą być również wykorzystywane do tego, aby pomóc uczniom zrozumieć Romów jako zróżnicowaną, transnarodową mniejszość, której życie, nadzieje i ambicje zostały unicestwione. Dzięki poznaniu punktu widzenia dzisiejszych Romów, uczniowie mogą lepiej zrozumieć traumę międzypokoleniową i trwałe skutki ludobójstwa.

Porównania pozwalają nam lepiej zrozumieć daną historię, ale nie pozwalają porównać ogromu cierpienia

Porównywanie ideologii, motywów, działań i sposobu myślenia sprawców - a także reakcji społeczeństwa na przestępstwa przeciwko różnym grupom etnicznym - pomaga w zrozumieniu podobieństw, różnic i charakterystyk poszczególnych zbrodni i doświadczeń ich ofiar. Starając się rzucić światło na różne aspekty masowych okrucieństw, które przenikają się nawzajem, nauczyciele powinni komunikować się z uczniami z szacunkiem, jasno i ostrożnie, unikając obraźliwych lub zniekształcających przekaz komentarzy.

Porównywanie cierpienia ofiar jest nieetyczne i nie wnosi żadnej wartości edukacyjnej. Jakakolwiek hierarchia cierpienia ofiar odzwierciedla jedynie wypaczone rasistowskie poglądy i wartości wyznawane przez sprawców, nie gloryfikując wartości ludzkiego życia.

Więcej informacji na temat podejścia porównawczego i stosowanego języka można znaleźć w [Refleksjach IHRA dotyczących terminologii stosowanej przy porównywaniu Holokaustu](#).

Związek przeszłości z teraźniejszością

Uczniowie powinni być świadomi, że ludobójstwo to proces, który nie zaczyna się od egzekucji i nie kończy się wyzwoleniem. Wyjaśniając prześladowania Romów w czasach nazistowskich, konieczne jest przedstawienie życia społeczności romskich przed tym okresem. W tym celu należy opisać okrucieństwa i przemoc doświadczaną przez nie w przeszłości, a także ich codzienne życie oraz wkład w europejską kulturę i tożsamość. To, że dyskryminacja antyromska trwa po dziś dzień wynika z braku uznania i przyznania się do zbrodni nazistowskich. Tego rodzaju związek jest kluczowy dla zrozumienia i przeciwdziałania współczesnemu antycyganizmowi - jednemu z najważniejszych aspektów nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów. Przykłady współczesnych rasistowskich lub dyskryminujących incydentów, polityk oraz innych przejawów wykluczania społeczności romskich, a także nasza zbiorowa i indywidualna odpowiedzialność za zapobieganie i przeciwdziałanie im, powinny stanowić integralną część programu nauczania.

Różne podejścia do nauczania i uczenia się

Podczas nauczania tej historii ważne jest przestrzeganie pewnych zasad, które gwarantują szacunek wszystkim obecnym i zapewniają im odpowiednie wyniki edukacyjne. Opisane poniżej metody mogą okazać się pomocne w skutecznym przekazywaniu wiedzy.

Do procesu badawczego należy podchodzić ostrożnie

Podobnie jak w przypadku nauczania o jakiegokolwiek innej traumatycznej historii, nauczyciele powinni nadawać priorytet następującym zagadnieniom: 1) dowody historyczne, 2) pamięć o ofiarach oraz 3) niezależne myślenie i dobre samopoczucie emocjonalne uczniów. Należy upewnić się, że uczniowie uzyskują precyzyjne informacje, że rozwiewane są wszelkie błędne przekonania oraz że promowane jest krytyczne myślenie. Należy przekazywać trudne informacje z wyczuciem oraz uprzedzać uczniów o wszelkich trudnych zagadnieniach, które mogą być rozpatrywane. Starając się podejść do kwestii ludobójstwa z najwyższą starannością, należy uwzględnić doświadczenia życiowe uczniów oraz wszelkie kwestie poboczne.

Wprowadzenie do ludobójstwa poprzez naukę o życiu

Nauczanie o ludobójstwie Romów nie powinno być pierwszym kontaktem uczniów z Romami. Definiowanie grup poprzez ich wiktymizację umniejsza ich historyczną oraz współczesną tożsamość, a także ich doświadczenia. Zamiast zaczynać od ludobójstwa, należy przedstawić uczniom żywiołowość i różnorodność Romów - zarówno dziś, jak i w przeszłości. Kluczowe jest również przedstawienie znaczącego wkładu, jaki wnieśli oni w życie swoich krajów, a także w kulturę i tradycję społeczności w całej Europie.

Ludobójstwo w kontekście szerszej historii Romów

Ważne jest, aby zwrócić uwagę na długą historię Romów, przekazując wiedzę o złożoności, różnorodności i bogactwie ich doświadczeń. W związku z tym należy skupić się na Romach jako podmiotach ich własnej historii, a tym samym nie przedstawiać Romów jako biernych obiektów uprzedzeń i prześladowań ze strony innych osób. Skupienie się wyłącznie na prześladowaniach oznacza przyjęcie perspektywy sprawcy, która wypacza właściwe zrozumienie zagadnienia. Proces nauczania i uczenia się powinien mieć na celu docenienie i zrozumienie doświadczeń Romów i ich punktów widzenia.

Podkreślenie zarówno lokalnego, jak i ogólnoeuropejskiego wymiaru ludobójstwa

Choć nauczyciele mogą skupić się na doświadczeniach Romów, którzy żyli w społecznościach lokalnych przed zbrodnią ludobójstwa oraz w jej trakcie, to należy również pomóc uczniom umiejscowić omawiane zagadnienie w kontekście historii całej Europy. Historia ta obejmuje całe stulecia dyskryminacji Romów, która była prowadzona na długo przed okresem nazizmu. Przedstawienie problemu wraz z kompleksowym omówieniem ery nazizmu pomoże uczniom zrozumieć okoliczności i czynniki, które umożliwiły ludobójstwo oraz uświadomi im, jak głęboko antycyganizm był zakorzeniony w całej Europie.

Uczniowie powinni być w stanie stwierdzić, że prześladowania i ludobójstwo Romów były zbrodniami dokonywanymi przez różnych sprawców, na różne sposoby i z różną intensywnością, w zależności od kraju. Powinni być także świadomi, że owe czynniki ulegały wahaniom wraz z upływem czasu. Korzystanie

z map historycznych jako narzędzi do lokalizowania krajów, granic i społeczności romskich przed i podczas prześladowań jest niezbędne do zrozumienia historii, przebiegu czasowego i skutków omawianej zbrodni ludobójstwa.

Należy pomóc uczniom zrozumieć, że ludobójstwo jest aktem społecznym

Zrozumienie ludobójstwa jako procesu, który rozwija się w społeczeństwie jako całości, może pomóc uczniom zidentyfikować symptomy ostrzegawcze, dając im także możliwości zapobiegania i interweniowania. Zachęcanie uczniów do zastanowienia się nad takimi pytaniami, jak „Kto mógł zainterweniować, kiedy i w jaki sposób, by zmienić bieg historii i zapobiec ludobójstwu?” pomaga uczniom rozpoznać znaki ostrzegawcze, a także czynniki świadczące o zagrożeniu ludobójstwem.

Podkreślenie charakterystycznych cech doświadczeń Romów

Zamiast analizować doświadczenia Romów wyłącznie przez pryzmat towarzyszących im okrucieństw, należy skupić się na ich głównych cechach.

Uwzględnienie perspektywy płci

Proces nauczania i uczenia się z uwzględnieniem perspektywy płci pozwoli nie tylko lepiej zrozumieć ofiary - ich zaradność, odwagę i cierpienie - ale także zapewni lepiej zidentyfikować złożone role odgrywane przez sprawców. Istotne jest przeanalizowanie, w jaki sposób perspektywa płci ukształtowała politykę i działania sprawców wobec mężczyzn i kobiet, a w konsekwencji doświadczenia ofiar, takie jak przemoc seksualna i przymusowa sterylizacja. W obliczu prześladowań kobiety i mężczyźni posiadali bardzo różne umiejętności, wiedzę i doświadczenia życiowe.

Podczas nauczania tej historii należy zastanowić się nad doświadczeniami kobiet - często nieopowiedzianymi - zapewniając w ten sposób odpowiednie zrozumienie kompleksowej natury ludobójstwa. Nauczając o prześladowaniach Romów i przedstawiając tradycyjne dla przeszłości role kobiet i mężczyzn należy unikać potwierdzania stereotypów dotyczących płci.

Kluczowe cechy prześladowań i ludobójstwa Romów do zbadania z uczniami

- 1** | Wieki antycyganizmu, dyskryminacji, prześladowań i przemocy wobec Romów położyły podwaliny pod omawianą zbrodnię ludobójstwa.
- 2** | Do ludobójstwa podlegała także skierowana przeciwko Romom nazistowska, rasistowska ideologia.
- 3** | Lokalni faszyci i naziści, skrajni nacjonaści oraz inni kolaboranci uczestniczyli w ludobójstwie wraz z nazistowskimi Niemcami. Działania i polityka wobec Romów różniły się w poszczególnych regionach i obszarach.
- 4** | Dziesięciolecia braku uznania ludobójstwa prowadziły do ciągłej dyskryminacji i marginalizacji Romów.

Jednym ze sposobów na takie działanie jest podkreślenie sprawczości i siły romskich kobiet w czasach nazizmu, na przykład tych, które działały w ruchu oporu lub pomagały i ratowały innych. Kobiety odegrały również wiodącą rolę w emancypacji Romów w dekadach powojennych i nadal są silnym głosem w tego rodzaju działaniach, pomimo skrajnie niekorzystnej sytuacji, z jaką borykają się w wielu europejskich społeczeństwach.

Jednym z najbardziej nośnych przykładów niszczycielskich konsekwencji braku uznania tego ludobójstwa jest kontynuacja przymusowej sterylizacji romskich kobiet i mężczyzn w niektórych częściach Europy, takich jak Czechosłowacja, Rumunia, Szwecja i Szwajcaria, do której dochodziło przez kilka dziesięcioleci po upadku nazizmu.

Należy zachęcić uczniów do zbadania różnych perspektyw dotyczących różnorodności, a tym samym zrozumienia sposobu, w jaki prześladowania wpłynęły na różne osoby w społeczności romskiej, w tym mężczyzn, kobiety i osoby niebinarne. Oprócz płci, można także uwzględnić perspektywy osób w różnym wieku, różnych wyznań, narodowości, statusu społeczno-ekonomicznego, orientacji seksualnej, a także inne czynniki (patrz przykłady historyczne nr 15 i 16).

Zapewnienie uczniom możliwości nie tylko uczenia się o ludobójstwie, ale także wyciągania z niego wniosków. Poszerzanie wiedzy uczniów na temat ludobójstwa jest tylko częścią ogólnego celu edukacyjnego. Uczenie się polega na właściwym zrozumieniu pojęć oraz wyrobieniu sobie na podstawie zdobytej wiedzy własnych opinii. Stosowanie w nauczaniu podejścia, które stymuluje niezależne myślenie, debatę i pozwala na prowadzenie ustrukturyzowanych rozmów w oparciu o solidne dowody i wiarygodne źródła, umożliwia uczniom identyfikowanie ich własnych powiązań z historią, znaczenia historii dla świata, w którym żyją, oraz pozwala im lepiej zrozumieć kondycję ludzkości.

Przykłady historyczne

15

Milica Katić, Romni,² urodziła się około 1905 roku w wiosce Dren, niedaleko Obrenovaca (Jugosławia/Serbia). Wkrótce po wybuchu II wojny światowej przyłączyła się wraz z synami do partyzanckiego ruchu oporu, w którym szpiegowali pozycje wroga i naprowadzali na nie oddziały partyzanckie. W lutym 1942 roku została jednak zdemaskowana i aresztowana przez siły czetnickie, które torturowały ją, a następnie przekazały Niemcom, którzy wysłali ją do obozu koncentracyjnego Smederevska Palanka. 18 czerwca 1942 r. została przeniesiona do obozu koncentracyjnego Banjica w Belgradzie, gdzie 25 maja 1943 r. została stracona.

16

Cejja (Čeja) Stojka (1933-2013) była austriacką Romką pochodzącą z rodziny Lovara, która stała się znaną aktywistką, autorką, muzykiem, artystką i profesorem. Przeżyła internowanie w obozach w Auschwitz-Birkenau, Ravensbrück i Bergen-Belsen, gdzie została uwolniona w 1945 roku. Pisała o swoich doświadczeniach w obozach. Cejja Stojka znana jest głównie z obrazów przedstawiających obozy zagłady i życie przed wojną.

² Romni: Słowo oznaczające romską kobietę. Rom: Słowo oznaczające romskiego mężczyznę.

Uświadomienie uczniów oraz zapewnienie odpowiedniej wrażliwości dotyczącej terminologii związanej z Romami i ludobójstwem Romów

Należy starać się używać terminów w sposób precyzyjny i odpowiedzialny, aby uniknąć wprowadzania w błąd, a także zapobiegać nieporozumieniom i nieumyślnemu propagowaniu negatywnych skojarzeń. Uczniowie muszą być w stanie zrozumieć słowo ludobójstwo i jego pochodzenie. Ważne jest, aby przy opisywaniu ludobójstwa Romów używać właściwej terminologii, ponieważ jest to związane z uznaniem tego zjawiska. Najlepszym rozwiązaniem jest skonsultowanie się z lokalnymi, regionalnymi lub krajowymi społecznościami Romów i uzyskanie informacji o preferowanej przez nich terminologii.

Zapewnienie uczniom możliwości krytycznego omówienia terminologii

Nauczyciele i uczniowie powinni unikać w ogólnej dyskusji na temat ludobójstwa języka stosowanego przez sprawców. Wiele terminów ma postać zakodowanych słów lub eufemizmów (np. likwidacja, ewakuacja, przesiedlenie). Były one stosowane przez sprawców celowo, aby ukryć ich zamiary lub oszukać bądź wprowadzić w błąd ofiary. Wyjaśnienie tych terminów wraz z uczniami pomoże im zrozumieć, w jaki sposób kłamstwa przyczyniły się do masowych mordów i dlaczego w związku z tym należy się do nich odpowiednio odnosić.

Podkreślanie znaczenia ludzkich historii

Wplatanie osobistych relacji w narrację historyczną i podążanie za konkretnymi wątkami zaangażuje uczniów zarówno na poziomie afektywnym, jak i poznawczym, i może zaowocować głębszym poziomem zrozumienia niż ten, który zostałby osiągnięty w innym przypadku. Wywołanie poczucia empatii u uczniów ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia wpływu, jaki cierpienie miało na prawdziwych ludzi, różnych sposobów, w jakie poszczególne osoby reagowały na podejmowane w stosunku do nich czynności, dylematów, przed którymi stawały, bólu, który znosiły a także długofalowego wpływu ludobójstwa na tych, którzy przeżyli. Nauczyciele powinni pomagać uczniom w rozwijaniu umiejętności emocjonalnych, zapewniając im bezpieczną przestrzeń do wyrażania głębokich uczuć, także poprzez alternatywne środki wyrazu, takie jak sztuka.

Podważenie powszechnego i błędnego przekonania, że sprawcy i kolaboranci działali w pojedynkę oraz w pewien sposób „nie byli tacy jak my”

W czasach nazizmu, zbrodnie przeciwko Romom popełniali zwykli ludzie, czy to w mundurach, czy też bez nich. Uczniowie powinni skonfrontować się ze zjawiskiem dobrowolnego współuczestnictwa wielu osób w prześladowaniach i zabójstwach. Ludzie denuncjowali swoich romskich sąsiadów, starali się czerpać korzyści z ich cierpienia lub przymykali oko na oczywiste zbrodnie. Ideologia, dawne uprzedzenia, brutalna wojna, skrajna izolacja „innych”, chciwość, obojętność oraz usankcjonowane przez rząd morderstwa sprawiły, że zwykli ludzie stali się sprawcami. Bez konfrontacji z tymi trudnymi faktami, nie wyciągniemy ważnych wniosków dotyczących ludzkich skłonności, motywacji oraz natury ludobójstwa i współudziału we wszystkich jego formach. W miarę możliwości należy podać przykłady i opisać konkretne przykłady demonstrujące zróżnicowany charakter współpracy.

Uznanie, że ludobójstwo Romów nie było nieuniknione

Nauczyciele i uczniowie powinni zrozumieć, że ludobójstwo Romów nie było przypadkiem historycznym lub że nie było nieuniknione. Wieki dyskryminacji antyromskiej w całej Europie stanowiły podatny grunt dla eskalacji przemocy, a ostateczne ludobójstwo było możliwe dzięki decyzjom, wyborom i działaniom jednostek, narodów

i grup, a także wynikało z braku działania większości. Morderstw mężczyzn, kobiet i dzieci można było uniknąć. Uświadomienie sobie tej prawdy i jej implikacji jest kluczowym celem edukacyjnym.

Należy poruszyć kwestię sprawczości Romów

Uczniowie powinni zrozumieć, że ofiary nie były biernymi uczestnikami ludobójstwa, ale jednostkami posiadającymi sprawczość, które w wielu przypadkach opierały się prześladowaniom, nawet jeśli szanse na sukces były niewielkie. Romowie stanęli przed niewyobrażalnymi dylematami i zagrażającymi ich życiu wyborami. Działali i walczyli, aby żyć i chronić się - pomimo beznadziejnych okoliczności. Stawiali opór i walczyli jako partyzanci lub żołnierze w siłach sojuszniczych. Podejmowali próby ucieczki i ratowali innych, starając się przetrwać. Przedstawiając pochodzące z zaufanych źródeł relacje z pierwszej ręki na temat reakcji Romów (w tym ratowania innych oraz stawiania oporu) przywracamy równowagę jednowymiarowej, przedstawianej przez sprawców narracji. Takie podejście może pomóc w przywróceniu Romom sprawczości oraz poszerzyć wiedzę na temat ich oporu i woli przetrwania. Zrozumienie warunków, w jakich znaleźli się Romowie oraz kar, jakie im groziły pomoże uczniom lepiej zrozumieć ryzyko związane ze stawianym przez nich oporem (patrz przykład historyczny nr 17 i 18).

Ostrożna selekcja i interpretacja wizerunków Romów

Podczas korzystania z pomocy wizualnych przedstawiających Romów należy zachować ostrożność. Należy pamiętać, aby w miarę możliwości identyfikować i udostępniać uczniom źródła fotografii, aby ci mogli zrozumieć ich kontekst. Większość dostępnych fotografii z czasów nazistowskich została wykonana przez sprawców w celach propagandowych lub jako wojenne „pamiątki” do wysłania pocztą do domu. Romowie byli zmuszani do uśmiechania się do kamery lub byli kadrowani w sposób przedstawiający ich w negatywnym świetle. Jako takie, fotografie te są dowodem przestępstwa sprawców i nie są autentycznymi obrazami Romów z tamtego okresu. Rzeczywistość często bardzo różniła się od fotografii, które przetrwały w archiwach. Rozmowy z uczniami na temat tego, jak należy kategoryzować takie obrazy - jako „dowody wizualne” czy też „broń wizualną” - mogą stymulować krytyczne myślenie i debatę. Sugestię dotyczącą sposobu, w jaki nauczyciele mogą odkrywać z uczniami historię kryjącą się za propagandowymi obrazami, można uzyskać na przykładzie zdjęcia Theresii Winterstein i Gabriela Reinhardta.

Przykłady historyczne

17

Alfreda Markowska (1926-2021) była polską Romką, która uratowała około pięćdziesięcioro żydowskich i romskich dzieci. W wieku szesnastu lat podróżowała do miejsc, w których miały miejsce mordy, aby szukać ocalałych z nich osób i pomagać im. W 2006 roku została odznaczona Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski za bohaterskie czyny humanitarne.

18

Hajrija Imeri Mihaljić była Romką z wioski Ade niedaleko Obilića w ówczesnej Jugosławii. Niestety, daty jej narodzin i śmierci nie są znane. Pracowała jako gosposia u żydowskiej rodziny Acevićów w Kosowskiej Mitrowicy. Podczas okupacji hitlerowskiej uratowała ich córkę, Ester-Stelę Acević, przed prześladowaniami. Z inicjatywy Ester-Steli Acević, w 1991 roku Instytut Yad Vashem uhonorował Hajriję Mihaljić tytułem Sprawiedliwej wśród Narodów Świata. Jest jedyną Romką, która otrzymała to wyróżnienie. W 2023 roku w parku Centrum Pamięci Romów w Usticy w Chorwacji wzniesiono rzeźbę upamiętniającą Hajriję Imeri Mihaljić.

Niektóre fotografie, takie jak te znajdujące się w prywatnych kolekcjach rodzin romskich, są przydatne do podważania i obalania narracji sprawców. Prywatne zdjęcia często pokazują ludzi w ich domowym otoczeniu, z rodziną, przyjaciółmi i sąsiadami, w trakcie wykonywania codziennych czynności i w pracy. Pokazują one, że Romowie zawsze stanowili integralną część społeczeństwa i byli mocno zakorzenieni w swoich rodzinnych miastach. Jeśli zdjęcia historyczne nie są dostępne, współczesne fotografie Romów także mogą zostać wykorzystane w celu skonstruowania ich ze stereotypowymi i demonizującymi punktami widzenia przedstawionymi na zdjęciach wykonanych przez oprawców.

Uczniowie muszą być poinformowani o pochodzeniu każdego zdjęcia, a także o kontekście historycznym, aby zrozumieć i zinterpretować to, co naprawdę na nim widać. Nauczyciele powinni zapewnić uczniom odpowiednią ilość czasu na dokładne zinterpretowanie obrazu.

(Dzięki uprzejmości United States Holocaust Memorial Museum USHMM - zdjęcie przekazane przez Ritę Prigmore. Fotografia stanowi część scenariusza lekcji na temat ludobójstwa Romów stworzonego przez B. Warnock, Wiener Library London oraz A. Chapman, IOE University College London)

Przykład pedagogiczny

To zdjęcie przedstawia Theresę Winterstein i Gabriela Reinhardta zabierających swoje córki bliźniaczki, Ritę i Rolandę, na spacer w Würzburgu w Niemczech w kwietniu 1943 roku. Na pierwszy rzut oka zdjęcie przedstawia idealną, szczęśliwą parę, która przyjemnie spędza dzień. Rzeczywistość była jednak zgoła inna. Bliźniaczki zostały odebrane rodzicom przez niemieckie władze zaraz po urodzeniu, w celu przeprowadzenia eksperymentów, a jedna z nich zmarła zaledwie kilka dni po zrobieniu tego zdjęcia. Tutaj, w ramach kampanii propagandowej, parze pozwolono zabrać swoje dzieci i spacerować ulicą w Würzburgu, zmuszając ich, by wyglądali na szczęśliwych i zdrowych. Po bliższym przyjrzeniu się widać, że całe przedstawienie nadzoruje niemiecki żołnierz, który upewnia się, że rodzina Reinhardtów wykona rozkaz i będzie uśmiechać się do aparatu. Na tym zdjęciu para nie jest jeszcze małżeństwem. Pozwolono im na ślub dopiero w 1944 roku, rok po zrobieniu tego zdjęcia i po zmuszeniu ich do poddania się sterylizacji.

Tego rodzaju zdjęcia można wstępnie przeanalizować bez podawania jakiegokolwiek kontekstu. Uczniowie mogą zostać poproszeni o podzielenie się tym, co widzą na zdjęciu, a następnie o zadanie pytań. Pytania mogą dotyczyć tego, kiedy, gdzie i dlaczego zdjęcie zostało zrobione, kim mogą być osoby widoczne na zdjęciu, z jakiego powodu para idąca ulicą wygląda na tak szczęśliwą, a co najważniejsze - kto mógł zrobić zdjęcie i w jakim celu. Uczniowie mogą zostać poproszeni o bliższe przyjrzenie się zdjęciu oraz zidentyfikowanie wskazówek pozwalających odpowiedzieć na te pytania - wypatrzą wtedy mężczyznę w mundurze z nazistowską opaską na ramieniu. Taki proces dedukcji pomoże uczniom zidentyfikować kontekst zdjęcia, umożliwiając im ponowne przemyślenie sytuacji widocznej na nim pary. Połączenie procesu badawczego z dodatkową wiedzą o kontekście może ujawnić propagandowy cel wykonania takiej fotografii.

Nie należy oczekiwać wnikliwych odpowiedzi na podstawie pobieżnego spojrzenia na fotografię, zwłaszcza jeśli przedstawia ona cierpienie. Ważne jest, aby uczniowie wyciągali wnioski i omawiali wzajemnie swoje reakcje na takie fotografie. Należy pomóc uczniom w zrozumieniu, że za obrazem śmierci kryje się utracone życie. Należy także zapewnić im narzędzia niezbędne do tego, by dostrzegli w fotografii coś więcej niż tylko widoczną na pierwszy rzut oka scenkę. Pomoże im to lepiej zrozumieć fotografie przedstawiające akty ludobójstwa, na które mogą trafić poza szkołą, w tym w Internecie.

Ostrożne wykorzystywanie niepokojących fotografii w procesie edukacyjnym

Nauczyciele powinni być bardzo ostrożni przy wyborze obrazów, które są drastyczne i mogą potencjalnie źle wpływać na uczniów. Silne uzasadnienie edukacyjne oraz szacunek dla pamięci ofiar są niezwykle ważnymi czynnikami, które należy wziąć w takiej sytuacji pod uwagę. Do zdjęć należy podchodzić z dużą wrażliwością i należy je starannie dobierać. Jeśli nauczyciele nie nadadzą fotografiom odpowiedniego kontekstu, to istnieje niebezpieczeństwo, że znieczulą one uczniów na człowieczeństwo uchwyconych na nich ludzi.

Priorytetem edukacyjnym jest ochrona przed krzywdą emocjonalną i pomoc uczniom w zrozumieniu rzeczywistego stanu rzeczy, a także dokonania krytycznej refleksji w oparciu o empatię i szczegółową wiedzę. Zawsze istnieje ryzyko, że drastyczne opisy, zdjęcia i filmy mogą wywołać traumatyczne reakcje. W związku z tym należy zachować szczególną ostrożność, decydując się na użycie tego rodzaju materiałów w klasie. Przed podjęciem decyzji o ewentualnym wykorzystaniu takich zdjęć w klasie nauczyciel powinien wziąć pod uwagę dobrostan psychiczny każdego ucznia. Jeśli podejmie taką decyzję, to powinien dokładnie wyselekcjonować konkretne fotografie.

Angażowanie uczestników poprzez wizyty w miejscach zdarzeń historycznych

Wizyty w miejscu wydarzeń historycznych dają możliwość głębszego zaangażowania uczestników zajęć poświęconych ludobójstwu. Pozwalają uzyskać o wiele więcej niż w przypadku zajęć realizowanych w klasie, na podstawie podręcznika - bez względu na to, jak dobry jest program nauczania. W prowadzeniu lekcji w takich okolicznościach pomagają nowoczesne technologie i narzędzia multimedialne - pod warunkiem, że są one wykorzystywane w sposób odpowiedzialny.

Przykład pedagogiczny

Pokazanie współczesnego zdjęcia nieużytków, pól, lasów lub placu miejskiego, wraz z informacjami o tym, że kiedyś mieszkali tam Romowie lub że byli oni tam mordowani, może być potężnym narzędziem, które nie naraża młodych ludzi na traumatyzujące, drastyczne treści. Zamiast fotografii wykorzystywane mogą być dzieła sztuki i kultury autorstwa romskich artystów, które tworzą odpowiedni dystans, a jednocześnie prowokują do myślenia.

Miejsca, nie tylko te, w których dochodziło do mordów, ale także miejsca codziennego życia, jakie toczyło się przed rozpoczęciem prześladowań i ludobójstwa, są odpowiednimi punktami wyjścia dla lekcji wykorzystujących konkretne lokalizacje. Korzystając ze współczesnych i historycznych map oraz z innych materiałów, w tym świadectw wideo przedstawiających osobiste relacje, nauczyciele i uczniowie mogą odkrywać ślady przeszłości w swojej własnej okolicy. Wizyty na miejscu konkretnych zdarzeń pomagają uczniom lepiej zrozumieć lokalne powiązania historyczne oraz sposób, w jaki lokalne społeczności pamiętają o swojej przeszłości.

Okazywanie wrażliwości romskim uczniom i nauczycielom

Podczas nauczania na temat będący przedmiotem niniejszego opracowania należy zachować ostrożność i rozagę - zwłaszcza podczas pracy z romskimi nauczycielami i uczniami. Od romskich edukatorów i uczniów nie należy oczekiwać, że będą oni wiedzieć więcej o historii Romów niż inni uczniowie. Niekoniecznie muszą też chcieć ujawniać jakiegokolwiek powiązania rodzinne z ludobójstwem Romów. Nikt nie powinien być zmuszany do uczestniczenia w tym procesie. Niektóre osoby mogą jednak przejawiać chęć uczestnictwa w procesie uczenia się. Należy skonsultować się z rodzicami, opiekunami oraz lokalnymi grupami wsparcia Romów, aby uzyskać odpowiednie porady i wskazówki. Osobiste historie muszą być udostępniane w bezpiecznych przestrzeniach, a mówcom należy okazywać odpowiedni szacunek i wsparcie, doceniając ich gotowość na ponowne przeżycie bolesnej przeszłości - zarówno osobistej, jak i rodzinnej. Nauczyciele powinni zdawać sobie sprawę, że dzielenie się bolesnymi i intymnymi historiami może być emocjonalnie wymagającym i odważnym doświadczeniem. Takie podejście może zwiększyć poczucie odpowiedzialności za narrację oraz pozwoli uwzględnić głosy i punkty widzenia Romów w procesie edukacyjnym.

Przykład pedagogiczny

Stolperstein - termin tłumaczony jako „przeszkoda”, jest formą upamiętnienia, o którym można się uczyć, jednocześnie je badając i podążając za nim. Stolpersteine - ogółouropejski projekt niemieckiego artysty Guntera Demniga - to mosiężne tablice z wygrawerowanymi nazwiskami prześladowanych Żydów, Romów lub innych ofiar, często umieszczane przed ich dawnymi domami, zawierające informacje o ich przeżyciach. Można je wykorzystać jako sposób na rehumanizację ofiar. Dzięki nim ludzie, którzy przechodzą obok danego miejsca dowiadują się, co się tam wydarzyło i mogą lepiej zrozumieć otaczającą ich rzeczywistość.

Reagowanie na negatywne skojarzenia lub uwagi dotyczące Romów

W przypadku wystąpienia takich incydentów, jak obelgi, „żarty” czy też niezamierzone nieporozumienia, nie wolno ich ignorować i należy podjąć natychmiastowe działania. Idealnie byłoby, gdyby przestrzenie edukacyjne, takie jak szkoły, posiadały zatwierdzone przez decydentów procedury pozwalające zapobiegać, monitorować i reagować w takich sytuacjach. Takim incydentom należy stawiać czoła, reagując na nie w sposób jednoznaczny. Jeśli są one skierowane przeciwko konkretnej osobie, priorytetem powinno być zapewnienie jej bezpieczeństwa oraz wysłuchanie jej - jeszcze przed zajęciem się osobami odpowiedzialnymi za dany czyn. Bezpośrednie zaangażowanie lokalnych społeczności romskich może pomóc w radzeniu sobie z tego rodzaju incydentami i we wspieraniu ofiar. Robocza definicja IHRA antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej jest przydatnym narzędziem, które można wykorzystać w takiej stosowanej w danej szkole procedurze.

Stworzenie możliwości zbadania złożoności natury ludzkiej poprzez rozważenie wyborów i działań jednostek

Zapoznanie się z opisami przypadków prawdziwych postaci pomoże uczniom lepiej zrozumieć trudności, przed którymi stanęli Romowie (dylematy związane z życiem i śmiercią, decyzje i wybory, przed którymi stanęli). Takie podejście może zbliżyć uczniów do badanej historii i pomóc im odnieść się do niej na poziomie osobistym. Należy udostępnić materiały, które pomogą uczniom odpowiednio zinterpretować i zidentyfikować wiele złożonych czynników, w tym możliwe konsekwencje krytycznych wyborów i działań.

Przykład historyczny

19

Zoni Weisz (1937), Sinto z Holandii, był najstarszym z czwórki dzieci. W maju 1944 roku rodzina Zoniego została wysłana przez nazistów, wraz z innymi Sinti i Romami, do obozu przejściowego Westerbork, a następnie deportowana do Auschwitz-Birkenau, gdzie jego matka i rodzeństwo zostali zabici. Jego ojciec zginął w obozie Mittelbau-Dora. Dzięki holenderskiemu ruchowi oporu, Zoni uniknął deportacji i przeżył. Po wojnie często dzielił się swoimi doświadczeniami i odegrał kluczową rolę w dążeniu do uznania zbrodni popełnionych w stosunku do Sinti i Romów. 27 stycznia 2011 r. przeszedł do historii jako pierwszy Rom lub Sinti, który przemawiał w niemieckim Bundestagu podczas oficjalnej ceremonii z okazji Dnia Pamięci o Holokauście.

Stosowanie terminów i kategorii, takich jak sprawca, kolaborant, osoba postronna, ofiara i ratujący pomaga uczniom w rozważaniu ról pełnionych przez poszczególnych uczestników ludobójstwa. Jednak kategorie te powinny być uzupełnione opisami prawdziwych przypadków z danego okresu, aby w ten sposób pokazać uczniom, że jasno zdefiniowane kategorie nie zawsze pozwalają na kompleksowe zrozumienie złożonych ludzkich zachowań. Dana osoba może być uważana za sprawcę w jednym scenariuszu, a za osobę ratującą ofiary w innym - ilustruje to tylko skomplikowaną, a nawet sprzeczną naturę ludzkiego zachowania, przejawiającą się szczególnie w ekstremalnych okolicznościach.

Korzystanie z umiejętności krytycznego myślenia może pomóc uczniom zrozumieć, jak potencjalnie niebezpieczne jest ocenianie, etykietowanie i stereotypizowanie osób i społeczności. Należy unikać wzmacniania stereotypowych sformułowań - nie wszystkie osoby ratujące ofiary były bohaterami, a nie wszyscy obserwatorzy byli obojętni. Należy przeciwdziałać wszelkim błędnym przekonaniom, że Romowie byli bierni w prześladowaniach i ludobójstwie, którego doświadczyli. Ważne jest również podważanie wszelkich mitów mówiących o tym, że mogą istnieć określone cechy narodowe, które charakteryzują ludzi.

Zapewnienie uczniom czasu i miejsca na refleksję

Należy upewnić się, że uczniowie mogą zadawać pytania i zaangażować się w dyskusję. Najbardziej skuteczne okazują się prowadzone w środowisku edukacyjnym lekcje, na których uczniowie mogą zadawać pytania i dzielić się swoimi spostrzeżeniami. Należy zapewnić uczniom czas na zastanowienie się nad tym, czego się nauczyli, nad ich reakcjami emocjonalnymi oraz nad tym, w jaki sposób zdobyta wiedza może wpłynąć na ich działania w zakresie promowania tolerancji i sprawiedliwości społecznej.

Wykorzystywanie w procesie nauczania odpowiednich źródeł i materiałów

Przedmioty, fotografie i dokumenty są dynamicznymi pomocami, które stanowią łącznik z przeszłością, zapewniają głębsze zrozumienie wydarzeń historycznych oraz dają możliwość krytycznego myślenia i uczenia się opartego na dowodach. W muzeach jest obecnie dostępnych kilka kolekcji przedmiotów osobistych, fotografii, pamiętników oraz dzienników należących do Romów, którzy zostali zamordowani lub którzy przeżyli prześladowania. W wielu przypadkach zostały one zdigitalizowane i mogą być dostępne dla nauczycieli online. Działają również inne organizacje, których zadaniem jest szersze udostępnianie nauczycielom przedmiotów osobistych ofiar, wraz z odpowiednimi planami lekcji i informacjami uzupełniającymi. Niektóre muzea i centra Holokaustu posiadają cyfrowe kolekcje świadectw ocalałych, które zostały stworzone z myślą o uczniach.

We współpracy z Romami opracowano także różne sposoby przedstawiania historii - takie jak powieści graficzne oparte na prawdziwych relacjach konkretnych osób. Tego rodzaju materiały mogą być atrakcyjne dla uczniów, dla których wizualny język powieści graficznej może być szczególnie przystępny. Ilustracje mogą stanowić punkt wyjścia do przedstawiania złożonych treści i zadawania pytań. Mogą także pomagać uczniom identyfikować się z postaciami oraz poprawiać umiejętności czytania i pisanie.

W reakcji na ludobójstwo i toczącą się walkę o jego uznanie, społeczności romskie często sięgały po poezję, sztukę i muzykę.

Przykład pedagogiczny

Przykładem wiersza nadającego się do omówienia z uczniami jest utwór pt. „Auschwitz” autorstwa włoskiego romskiego poety i aktywisty Santino Spinello (ur. w 1964 roku). Wiersz ten znajduje się na Pomniku Pamięci Sinti i Romów Europy zamordowanych w czasach narodowego socjalizmu w Berlinie.

Auschwitz

*Zapadła twarz
zgasłe oczy
zimne usta
cisza
rozdarłe serce
bez tchu
bez słów
bez łez*

Nauczyciele mogą poprosić uczniów o podkreślenie trzech słów z wiersza, które podsumowują to, co autor w nim opłakuje. Przykładowe dodatkowe pytania:

- Dlaczego poeta napisał ten wiersz?
- Co go motywowało?
- Jak rozumiesz ten wiersz?
- Teraz, gdy dowiedziałeś się o ludobójstwie Romów, jakie trzy słowa najlepiej podsumowują sposób zrozumienia przez ciebie tej zbrodni, jej spuścizny i znaczenia dla ciebie?

Uczniowie mogą zostać poproszeni o zestawienie wiersza z dobrze znanym wizerunkiem Anny Marii „Setteli” Steinbach (1934-1944), młodej dziewczyny deportowanej w 1944 roku - wraz z członkami jej rodziny - z Westerbork do Auschwitz-Birkenau. Przejmujący obraz przedstawia jej twarz spoglądającą przez szczelinę w wagonie transportowym.

Polityka edukacyjna, program nauczania i szkolenie

Aspekty o kluczowym znaczeniu dla kształtowania polityki edukacyjnej

Polityka edukacyjna powinna podkreślać konieczność nauczania o ludobójstwie Romów. Należy dążyć do ustanowienia komisji roboczych, w których skład wchodziłoby eksperci, w tym przedstawiciele lokalnych społeczności Romów, organizacji pozarządowych, eksperci akademicki oraz praktycy edukacyjni, w celu opracowania jasnych wytycznych uzasadniających uwzględnienie ludobójstwa Romów w politykach i systemach edukacyjnych. Powyższe ma fundamentalne znaczenie dla skutecznego promowania zagadnienia i osiągania założonych celów. Decydenci polityczni mogą podkreślić, że to wydarzenie historyczne jest nie tylko ważną częścią historii Romów, ale także ważną częścią narodowej i ponadnarodowej historii i tożsamości. Pomocne będą przykłady i strategie z innych środowisk edukacyjnych, stanowiące dowód skutecznego wdrożenia.

Kluczowe aspekty, które należy rozważyć z perspektywy polityki edukacyjnej, to:

- uznanie ludobójstwa Romów,
- refleksja nad historycznymi korzeniami antycyganizmu i nienawiści wobec Romów,
- poznanie dynamiki, która doprowadziła do masowych morderstw,
- kwestionowanie negatywnych przekazów sprawców,
- krytyczna analiza kolaboracji i wspólnej odpowiedzialności - w przeszłości i obecnie,
- podnoszenie poziomu świadomości na temat utrzymującego się antycyganizmu i rasizmu wobec Romów.

Przyjęcie i włączenie roboczej definicji IHRA dotyczącej antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej także jest wskazanym krokiem. Narzędzie to umożliwia ministerstwom edukacji, szkołom, uniwersytetom oraz innym placówkom i przestrzeniom edukacyjnym rozpoznawanie i zwalczanie uprzedzeń i dyskryminacji wobec Romów. Posiadanie takiej definicji osadzonej w polityce edukacyjnej, a także w systemach lub organizacjach szkolnych stanowi jasną deklarację intencji i zaangażowania w przeciwdziałanie uprzedzeniom.

Głosy Romów

„Nauczyciele powinni organizować wycieczki do odpowiednich miejsc historycznych, muzeów i miejsc pamięci, gdzie uczniowie mogą dowiedzieć się o ludobójstwie Romów z pierwszej ręki.”

Klaudia Veizaj, Albania

Głosy Romów

„Kogo powinniśmy uczyć? Czy o tym, że Romowie również są ludźmi musimy uczyć dzieci, czy też może dyrektorów i nauczycieli?”

Natalia Yuzypchuk, Ukraina

Rozwój programów nauczania

Poświęcenie odpowiedniej ilości czasu i miejsca w programie nauczania jest niezbędne do rzetelnego zbadania prześladowań i ludobójstwa Romów. Chociaż temat ten powinien być poruszany w określonym, dedykowanym czasie, może i powinien być również włączany na różnych etapach formalnego kształcenia. Takie podejście jest czasami określane mianem spiralnego programu nauczania - innymi słowy kursu, podczas którego uczestnicy poruszają te same zagadnienia przez cały okres nauki, za każdym razem zwiększając stopień złożoności i utrwalać zdobytą wcześniej wiedzę. Cały proces można rozpocząć od dostosowanych do wieku pytań dotyczących równości, praw, różnorodności i kultury, stopniowo budując wiedzę pojęciową oraz poszerzając ją przez nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów. Spotkania ze społecznościami romskimi są dla młodych ludzi doskonałym sposobem na budowanie mostów, przyjaźni oraz zrozumienia.

Podejście interdyscyplinarne

Tam, gdzie tylko jest to możliwe, nauczyciele specjalizujący się w różnych dziedzinach powinni współpracować w ramach multidyscyplinarnego podejścia, planując dobrze przemyślane lekcje oraz integrując i uzupełniając przekazywaną wiedzę. W ten sposób zwiększy się ilość czasu i miejsca potrzebnego do uwzględnienia ludobójstwa Romów w programie nauczania, a uczniowie zdobędą wszechstronne i wzbogacające doświadczenia edukacyjne. Podejście multidyscyplinarne wymaga współpracy i dialogu pomiędzy nauczycielami z różnych obszarów tematycznych. Powinni oni dokładnie przeanalizować wkład, jaki każdy przedmiot może wnieść w badania oraz upewnić się, że działania edukacyjne i wyniki nauczania są do siebie logicznie dostosowane. Cyfrowe platformy edukacyjne i narzędzia komunikacyjne mogą wspierać działania edukacyjne osób zgłębiających wiedzę w różnych dziedzinach i lokalizacjach.

Przestrzeń do odkrywania tej historii można również znaleźć w ramach zajęć pozalekcyjnych, prowadzonych np. w klubach pozaszkolnych, klubach zainteresowań, a także w formie lokalnych projektów historycznych. Inną użyteczną przestrzenią są poświęcone konkretnym zagadnieniom dni, które zbiegają się z romskimi festiwalami sztuki i kultury, wystawami oraz różnymi międzynarodowymi i krajowymi romskimi uroczystościami czy dniami pamięci, takimi jak Międzynarodowy Dzień Romów, Dzień Języka Romskiego itp.

Należy przestrzec nauczycieli przed działaniami obejmującymi symulację lub odgrywanie ról, takimi jak ćwiczenia, które zachęcają uczniów do wyobrażenia sobie, że są bezpośrednio zaangażowani w ludobójstwo. Może to prowadzić do fałszywych analogii lub trywializacji zagadnienia, ponieważ uczniowie będą próbowali znaleźć nierealistyczne odniesienia do własnego życia.

Wyznaczanie jasnych celów

Decydenci i nauczyciele muszą określić jasne cele uwzględniające kilka czynników, takich jak wiek, doświadczenia, potrzeby edukacyjne i wcześniejszy poziom wiedzy uczniów, a także środowisko edukacyjne (formalne lub nieformalne, przestrzeń muzealna bądź alternatywne placówki edukacyjne).

Mając na uwadze powyższe, efekty nauczania powinny zwiększać zrozumienie:

- romskiej przeszłości i teraźniejszości,
- tego, że prześladowania i ludobójstwo popełnione na Romach w czasach nazistowskich były masową ogólnoeuropejską zbrodnią,
- tego, że Romowie byli ofiarami lokalnych faszystów i nazistów, skrajnych nacjonalistów oraz innych kolaborantów, którzy uczestniczyli w ludobójstwie wraz z nazistowskimi Niemcami,
- tego, że Romowie aktywnie uczestniczyli w europejskim ruchu oporu,
- wpływu, jaki na Romów wywarło milczenie w następstwie haniebnych wydarzeń, wraz z brakiem ich uznania i pamięci o nich,
- tego, że walka o uznanie zbrodni popełnionych przeciwko Romom od samego początku była i nadal jest centralnym punktem romskiego ruchu na rzecz praw obywatelskich.

Uczniowie powinni być w stanie:

- sformułować własne stanowisko na temat tego, dlaczego ta historia jest ważna również dzisiaj,
- sformułować własne stanowisko w sprawie osobistej odpowiedzialności i roli w zapobieganiu łamaniu praw człowieka i praw obywatelskich, dyskryminacji, a także antycyganizmowi /rasizmowi antyromskiemu,
- aktywnie uczestniczyć w obalaniu i przeciwdziałaniu zniekształceniom historii i negowaniu ludobójstwa Romów.

Przegląd i rozwój podręczników

Zaleca się przeprowadzenie analizy istniejących materiałów i podręczników wykorzystywanych w szkołach. Przedstawiona poniżej lista kontrolna może pomóc decydentom w procesie analizy podręczników i materiałów uzupełniających oraz w rozważeniu, czy należy wprowadzić w nich jakiegokolwiek zmiany.

Lista kontrolna dotycząca podręczników:	Tak	Nie
Czy podręcznik zawiera nazwiska, historie, zdjęcia rodzinne i świadectwa Romów?		
Czy w podręczniku zastosowano poprawną i przystępną terminologię?		
Czy podręcznik przedstawia życie Romów przed wojną?		
Czy podręcznik obejmuje różne doświadczenia Romów w całej Europie?		
Czy podręcznik uwzględnia rolę nazistowskich i faszystowskich kolaborantów oraz zwykłych ludzi, którzy uczestniczyli w prześladowaniach Romów?		
Czy uwzględniono relacje o wytrwałości, ratowaniu i oporze Romów?		
Czy uczniowie mają możliwość krytycznej analizy fragmentów dzienników, dokumentów, relacji naocznych świadków lub zdjęć?		
Czy podręcznik uwzględnia perspektywę płci?		
Jakiego rodzaju fotografie wykorzystano w podręczniku? Czy promują one stereotypy? Czy podano kontekst? Czy obrazy są odpowiednio dekonstruowane, aby pokazać celowe próby propagowania rasistowskiej ideologii?		
Czy podręcznik opisuje, czym jest ludobójstwo?		
Czy podręcznik opisuje wyzwolenie i jego bezpośrednie następstwa?		
Czy w podręczniku zostały jasno określone cechy charakterystyczne doświadczenia Romów, w tym rasistowska ideologia sprawców?		
Czy przedstawiono relacje dotyczące wymiaru sprawiedliwości i zadość uczynienia, a także braku uznania ludobójstwa po wojnie?		
Czy podręcznik omawia dni pamięci oraz ważne lokalne i międzynarodowe miejsca pamięci?		
Czy podręcznik kwestionuje powszechne, błędne przekonania oraz historyczne zniekształcenia i zaprzeczenia?		
Czy podręcznik wspomina o romskim ruchu na rzecz praw obywatelskich i o jego związku z walką o uznanie ludobójstwa Romów?		
Czy ćwiczenia sugerowane w podręczniku angażują uczniów w proces krytycznego myślenia i czy prowokują osobiste reakcje?		

Powyższa lista kontrolna może być również wykorzystana do oceny przydatności innych materiałów dotyczących ludobójstwa Romów.

Integracja z agendą praw człowieka

Edukacja w zakresie praw człowieka może stanowić doskonały punkt wyjścia do zbadania ludobójstwa Romów. Poszanowanie i ochrona praw człowieka są niezbędnymi elementami w procesie promowania wartości demokratycznych i odpowiedzialnego obywatelstwa.

Romowie, którym przez wieki odmawiano podstawowych praw, są obecnie jedną z najbardziej prześladowanych społeczności na świecie. Ważne jest, aby zrozumieć, w jaki sposób prowadzi to do normalizacji dyskryminacji, marginalizacji i segregacji w społeczeństwie oraz szkodzi rozwojowi i wolności jednostki ludzkiej.

Analizowanie ludobójstwa Romów poprzez studiowanie praw człowieka stwarza okazję do prowadzenia badań interdyscyplinarnych. Pozwala również na zbadanie praw i traktatów, które zostały ustanowione już po ludobójstwie, pomagając tym samym zrozumieć, chronić i zachować podstawowe wolności.

Deklaracja Narodów Zjednoczonych z 2011 roku w sprawie nauczania i szkolenia w dziedzinie praw człowieka definiuje trzy wymiary edukacji w zakresie praw człowieka. Mogą być one również połączone z nauczaniem o prześladowaniach i ludobójstwie Romów.

Przykład historyczny

20

Rudolf Sarközi urodził się w obozie koncentracyjnym Lackenbach w 1944 roku. Jego romska matka i ojciec Sinti zdołali zapewnić mu przetrwanie w tych niezwykle trudnych warunkach. Rodzina została wyzwolona pod koniec marca 1945 roku. Podobnie jak wielu młodych Romów, Rudolf Sarközi nie mógł zatrudnić się nigdzie do nauki zawodu, więc pracował jako robotnik. Po przeprowadzce do Wiednia w 1964 roku stał się aktywny politycznie i rozpoczął kampanię na rzecz praw Romów i Sinti w Austrii, a także był jednym z członków-założycieli pierwszego stowarzyszenia Romów w Austrii. Niedługo później założył również Stowarzyszenie Kulturalne Austriackich Romów i przez wiele lat był jego przewodniczącym. W 1993 roku stowarzyszeniom tym udało się doprowadzić do uznania austriackich Romów i Sinti za grupę etniczną. Rudolf Sarközi zmarł w 2016 roku w wieku 72 lat.

Aspekty edukacji o prawach człowieka wykorzystywane w nauczaniu o prześladowaniach

Aspekt 1	Nauczanie <i>na temat</i> praw człowieka: zrozumienie norm i zasad dotyczących praw człowieka	Wpływ prześladowań i ludobójstwa Romów na formułowanie, kodyfikację i umocowanie praw człowieka, zwłaszcza w Deklaracji Praw Człowieka ONZ i Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie ludobójstwa.
Aspekt 2	Nauczanie <i>poprzez</i> prawa człowieka: stosowanie metod wykorzystujących podejścia oparte na prawach człowieka	Wykorzystanie aktywnych, skoncentrowanych na uczniu metod, które wspomagają proces odkrywania nowej wiedzy w sposób, który uwzględnia, chroni i wzmacnia prawa uczniów oraz nauczycieli.
Aspekt 3	Nauczanie <i>na rzecz</i> praw człowieka: zachęcanie uczniów do stosowania i przestrzegania praw człowieka.	Nauczanie o prześladowaniach i ludobójstwie Romów może stanowić studium przypadku mechanizmów i procesów prowadzących do naruszeń praw człowieka, które mogą eskalować aż do ukierunkowanej, prowadzonej na dużą skalę przemocy, takiej jak ludobójstwo. Do analizy wydarzeń związanych z ludobójstwem mogą być także wykorzystane aspekty dotyczące pokoju, zapobiegania ludobójstwu czy też demokratycznej edukacji obywatelskiej.

Szkolenie

Zapewnienie nauczycielom odpowiednich możliwości szkoleniowych, tak aby byli oni właściwie wyposażeni, gotowi i zdolni do nauczania o ludobójstwie Romów.

Szkolenie nauczycieli jest niezbędnym elementem wdrażania skutecznej i długotrwałej polityki nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów. Szkolenie jest najskuteczniejsze wtedy, gdy jest prowadzone przez uznanych trenerów posiadających solidną wiedzę na temat przedmiotowego zagadnienia i potrafiących przekazać jego znaczenie.

Jeśli jest to możliwe, należy dążyć do bezpośredniego zaangażowania przedstawicieli lokalnych społeczności romskich i/lub ekspertów w dziedzinie historii Romów, celem wzbogacenia kursów szkoleniowych dla nauczycieli.

Szkolenie wspierające nauczanie o ludobójstwie Romów może zostać włączone do istniejących programów dla nauczycieli przygotowujących się do zawodu oraz pracujących już edukatorów zajmujących się zapobieganiem rasizmowi, postawami obywatelskimi, edukacją w zakresie integracji i różnorodności, obywatelstwem globalnym, edukacją w zakresie praw człowieka oraz nauczaniem przedmiotów humanistycznych. Kwestii tej należy poświęcić szczególną uwagę, a nie podciągać ją pod ogólną definicję jednej z form rasizmu.

Zaleca się, aby skuteczne szkolenie obejmowało trzy podstawowe elementy: wiedzę merytoryczną, wiedzę pedagogiczną oraz wiedzę osobistą.

Aby opracować skuteczne programy i strategie nauczania oraz plany lekcji, decydenci i interesariusze z obszaru edukacji mogą zaprojektować odpowiednie komponenty z wykorzystaniem poniższej tabeli.

Poniższy schemat (zainspirowany modelem globalnej edukacji obywatelskiej UNESCO z 2015 roku: tematy i cele nauczania) służy jako przykład i może być uzupełniany zgodnie z potrzebami i kontekstem danego kursu:

Wiedza merytoryczna <i>To, co nauczyciel musi wiedzieć</i> <i>- treści, jakie musi przekazać uczniom</i>	Wiedza pedagogiczna <i>Stosowane podejście oraz metodyka</i>	Wiedza osobista <i>Samoświadomość wiedzy, doświadczeń i uprzedzeń (takich jak odziedziczone narracje rodzinne i świadomość społeczną)</i>
• Intensywne badania historii i kultury Romów oraz ludobójstwa, szczególnie w kontekście lokalnym. • Głębsze zrozumienie szerszego europejskiego kontekstu i historii tej zbrodni. • Poszerzanie świadomości na temat organizacji i ekspertów, którzy oferują nauczycielom materiały edukacyjne i zasoby pozwalające im nauczać o historii i kulturze Romów oraz o prowadzonych w czasach nazistowskich prześladowaniach.	• Jakich umiejętności, jakiej świadomości oraz jakich zasobów eksperckich potrzebują nauczyciele, aby skutecznie i precyzyjnie uczyć o ludobójstwie Romów? • W jaki sposób można wykorzystać różne innowacyjne metodologie nauczania, wraz ze świadectwami, sztuką i kulturą, aby przedstawić perspektywę Romów i ich ludobójstwa? • Jakie są cele nauczania dotyczącego tego zagadnienia i jak nauczyciele mogą mierzyć swoje osiągnięcia? Jakie są oczekiwane efekty uczenia się? • Jakie są sposoby identyfikacji antyromskich uprzedzeń i stereotypów oraz jakie strategie można zastosować, aby im przeciwdziałać?	• Jak wysoki jest poziom mojej samoświadomości? Jakie są moje uprzedzenia? Jakie są moje obowiązki i zadania jako edukatora w zakresie przeciwdziałania antycyganizmowi oraz uprzedzeniom? W jakich szerszych kontekstach funkcjonuję i jak wpływają one na moich uczniów? • Jakie osobiste i zawodowe zobowiązania należy podjąć przedstawiając zapisy historyczne i mówiąc o pamięci ofiar? • W jaki sposób możemy zapewnić, że jednostki zostaną uznane za niezależnych uczniów i będą się cieszyć należnym im szacunkiem? • Jakie wyzwania napotkam podczas nauczania tej historii? • Jakie są moje osobiste cele związane z nauczaniem o ludobójstwie Romów?
<i>Przykład: Życie Romów w okresie międzywojennym</i>	<i>Przykład: Uwzględnienie głosów i perspektyw Romów</i>	<i>Przykład: Odkrywanie i dekonstruowanie lokalnych i osobistych nieporozumień</i>

Głosy Romów

„Jeśli brakuje wiedzy o zbrodni, to nie może być mowy o jej uznaniu, a to przypomina już cichą kontynuację prześladowań, których doświadczyli Romowie.”

Anna Daróczy, Węgry

Materiały dodatkowe

Barvalipe Roma Online University

Internetowa platforma edukacyjna, na której Romowie i nie-Romowie mogą uzyskać dostęp do wiedzy na temat tożsamości Romów, a także ich historii i kultury poprzez zbiór wykładów prowadzonych przez romskich naukowców.

Programy i narzędzia Rady Europy

Program budowania potencjału mający na celu włączenie historii Romów do programów szkolnych, obejmujący sześć narzędzi, które koncentrują się na szerszej historii Romów. Zasoby te są zgodne z wytycznymi IHRA - które koncentrują się na erze nazistowskiej i są skierowane do decydentów oraz interesariuszy edukacyjnych - sprzyjając stosowaniu w tym zakresie jednolitego, spójnego podejścia.

„Dzanes ko sem? (Czy wiesz, kim jestem?)”

Materiał składa się z interaktywnych map georeferencyjnych oraz skierowanej do szkół średnich publikacji mającej postać dodatkowego zeszytu ćwiczeń poświęconych historii dyskryminacji i prześladowań Romów. Zawiera również wprowadzenie do romskiej kultury, sztuki i ogólnej historii w języku romskim, serbskim i angielskim.

Encyklopedia nazistowskiego ludobójstwa Sinti i Romów w Europie

Encyklopedia ta została wydana wiosną 2024 roku w języku angielskim oraz niemieckim i stanowi pierwszy kompleksowy przegląd istniejącej wiedzy na temat prześladowań i mordów Sinti i Romów w Europie. Została ona opracowana przez ponad 100 autorów z 25 krajów.

Zapomniane ludobójstwo. Los Sinti i Romów

Strona ta przedstawia biografie dziewięciorga dzieci i młodzieży z ośmiu krajów. Jest ona dostępna w ośmiu językach, żywo opowiada ich historie za pomocą dokumentów, zdjęć i wywiadów wideo.

Ludobójstwo popełnione na europejskich Romach i Sinti w czasie II wojny światowej. Era narodowego socjalizmu

Dostępna w 12 językach platforma edukacyjna skierowana do uczniów, nauczycieli i ogółu społeczeństwa. Zawiera ponad 70 arkuszy ćwiczeń, dodatkowe materiały dla nauczycieli i jest przeznaczona dla osób w wieku od 14 lat.

Ludobójstwo i prześladowanie Romów i Sinti. Bibliografia i przegląd historiograficzny

Opatrzona przypisami bibliografia z ponad 1400 odniesieniami, zawierająca dogłębny przegląd głównych zagadnień i obszarów badawczych w tej dziedzinie. Można z niej korzystać w celu uzyskania informacji na temat poszczególnych krajów lub konkretnych tematów.

Wytyczne IHRA dotyczące nauczania o Holokauście

Główne źródło informacji na temat podejścia edukacyjnego do nauczania o Holokauście. Zawiera dodatkowe wskazówki oraz kluczowe terminy, które stanowią uzupełnienie Wytycznych IHRA dotyczących nauczania o prześladowaniach i ludobójstwie Romów w czasach nazizmu.

OBWE/ODIHR

Dodatkowe informacje na temat ogólnych kwestii i wyzwań stojących przed Romami i Sinti w Europie.

„Diagnoza rasowa: Cyganie” Nazistowskie ludobójstwo Sinti i Romów oraz

Długa walka o uznanie

Internetowa wystawa, przygotowana w języku angielskim i niemieckim, przedstawia najważniejsze etapy na drodze do ludobójstwa w wymiarze europejskim. Kładzie szczególny nacisk na autoprezentację historii mniejszości, na kontynuację antycygańskiego/antyromskiego rasizmu po 1945 roku oraz na wkład poszczególnych społeczności w uznanie ludobójstwa.

Tajsa - Podcasty wideo i materiały edukacyjne na temat ludobójstwa

Romów

Dostępna w języku angielskim i serbskim kolekcja, która prezentuje podcasty wideo i materiały edukacyjne dotyczące przyczyn i konsekwencji ludobójstwa Romów, ale także budowania tożsamości Romów i usamodzielniania się społeczności romskich w całej Europie. Została wyprodukowana w 12 europejskich regionach.

Zestaw narzędzi do pracy ze świadectwami ocalałych

Dzięki temu zestawowi narzędzi Inicjatywa Pamięci o Ludobójstwie Romów Dikh He Na Bister udostępnia różne metody nauczania o ludobójstwie Romów w oparciu o świadectwa ocalałych.

Głosy ofiar. Ludobójstwo opowiedziane świadectwami Sinti i Romów

Voices of the Victims jest częścią RomArchive, opracowanego przez społeczność cyfrowego archiwum sztuki i kultury Sinti i Romów, które jest rozbudowywane przez wiele międzynarodowych podmiotów od 2014 roku. Jest to zbiór źródeł zaprezentowanych z perspektywy pochodzących z 20 krajów osób dotkniętych prześladowaniami i mordami. Jest on dostępny w języku angielskim, romańskim i niemieckim oraz ma postać skanów, transkrypcji i plików audio, które są opatrzone informacjami kontekstowymi.

Inne materiały IHRA

[Deklaracja sztokholmska](#)

[Deklaracja ministerialna IHRA z 2020 roku](#)

[Robocza definicja antycyganizmu/dyskryminacji antyromskiej](#)

[Ludobójstwo Romów: Lista organizacji międzynarodowych zajmujących się historycznymi i współczesnymi kwestiami związanymi z ludobójstwem Romów](#)

[Refleksje IHRA dotyczące terminologii stosowanej przy porównywaniu Holokaustu](#)

[Karta IHRA dotycząca ochrony witryn internetowych](#)

